

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра кримінального та кримінального процесуального права

Магістерська робота
освітній ступінь — магістр

на тему: **«ГАРАНТІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ
ЗАТРИМАНОЇ ОСОБИ: ПРОБЛЕМИ ТА
ШЛЯХИ ГАРМОНІЗАЦІЇ З
ЄВРОПЕЙСЬКИМИ СТАНДАРТАМИ»**

**Guarantees of the Right to Liberty of a Detained
Person: Challenges and Ways of Harmonisation
with European Standards.**

Виконала: студентка 2 року навчання
Спеціальності 081 Право

Скидан Марія Олександрівна
mariia.skydan@ukma.edu.ua

Керівник: УДОВЕНКО Ж.В.

доцент, доктор юридичних наук, професор

Рецензент:

Магістерська робота захищена з оцінкою

Секретар ЕК _____

“ _____ ” _____ 2026 р.

Київ 2026

Декларація
академічної доброчесності

Я, Скидан Марія Олександрівна, студентка 2 (другого) року навчання магістерської програми за спеціальністю «Право» факультету правничих наук НаУКМА, підтверджую таке:

- Написана мною кваліфікаційна робота на тему «Гарантії права на свободу затриманої особи: проблеми та шляхи гармонізації з європейськими стандартами» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених п. 3.1. Положенням про академічну доброчесність здобувачів освіти у НаУКМА, зі змістом якого я ознайомена;
- Я заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії.

30.04.26

Скидан М.О.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СВОБОДУ ЗАТРИМАНОЇ ОСОБИ.....	8
1.1. Поняття та правова природа права на свободу та особисту недоторканність у кримінальному провадженні	8
1.2. Підстави та процесуальний порядок обмеження права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи у кримінальному процесі України ..	12
1.3. Сутність та класифікація процесуальних гарантій затриманої особи в Україні	22
РОЗДІЛ 2. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СВОБОДУ	32
2.1. Правовий зміст статті 5 ЄКПЛ: вимоги до законності та обґрунтованості позбавлення свободи.....	32
2.2. Гарантії на отримання інформації та ефективну правову допомогу (ст. 5 (2) ЄКПЛ).....	42
2.3. Стандарти оперативності судового контролю за затриманням (ст. 5 (3) ЄКПЛ)	45
2.4. Механізми судового перегляду законності затримання (ст. 5 (4) ЄКПЛ) та право на компенсацію за незаконне затримання (ст. 5 (5) ЄКПЛ)	50
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СВОБОДУ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ГАРМОНІЗАЦІЇ	59
3.1. Типові процесуальні порушення та системні прогалини КПК України щодо механізму затримання	59
3.2. Специфіка реалізації та обмеження гарантій права на свободу в умовах воєнного стану	66
3.3. Негативні наслідки порушень прав затриманих осіб: аналіз судової практики та доктрини «плодів отруйного дерева»	74
3.4. Законодавчі та правозастосовні пропозиції щодо гармонізації КПК України зі стандартами ЄКПЛ.....	83
ВИСНОВКИ.....	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	99

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах сучасного правового розвитку України, що характеризується тектонічними зрушеннями у системі національної безпеки, подальшим спрямуванням на євроінтеграційний вектор, за умов постійних правових викликів, що зумовлені військовою агресією та воєнним станом, питання забезпечення фундаментальних прав людини набуває центрального значення. При цьому, основою та передумовою реалізації соціальних та політичних можливостей індивіда класично виступає саме право на свободу та особисту недоторканність (right to liberty and security of person). Дослідження питання цього права є комплексом взаємопов'язаних факторів нормативного, правозастосовного та геополітичного характеру.

Отримання Україною статусу кандидата в члени Європейського Союзу та зобов'язання щодо імплементації *acquis communautaire* вимагають реального приведення кримінального процесуального законодавства у відповідність до стандартів Ради Європи. Відтак, стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ, Конвенція) гарантує кожній особі право на свободу та особисту недоторканність, забороняючи незаконне позбавлення волі і встановлюючи вичерпні, законні підстави для затримання чи ув'язнення, а також право на судовий розгляд законності арешту та відшкодування за незаконне позбавлення волі, наголошуючи на негайному інформуванні про причини арешту та доступ до суду. Однак, аналіз практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) свідчить про системність порушень Україною положень цієї статті. Численні рішення у справах демонструють наявність структурних проблем: від

незаконного тримання під вартою до надмірної тривалості досудового ув'язнення.

Стаття 5 ЄКПЛ наголошує на понятті «законності» затримання, яка відсилає до нормативного врегулювання даної процедури за національним законодавством країни. При цьому, кількість справ у ЄСПЛ проти України, де оскаржується сама законність затримання як така, є досить значною. Це вказує на кризи правозастосування інституту затримання в українському праві. Відтак, нормативна конструкція статті 208 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), яка регулює затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, на практиці створює широке поле для зловживань. Типовими є маніпуляції з часом фіксації затримання, коли фактичне позбавлення волі та його процесуальне оформлення (складання протоколу) розділені значним проміжком часу. Причина затримання також стає часто оскаржуваним елементом цього процесу, оскільки безпідставне затримання або затримання з недостатніх підстав також не є законним ні у розумінні ЄКПЛ, ні у національному праві.

З початком повномасштабної агресії РФ національне законодавство зазнало суттєвих змін, при цьому певні зміни до КПК України продовжують впроваджуватися і обговорюватися і надалі. З огляду на необхідність забезпечення балансу між потребами національної безпеки та дотриманням міжнародних стандартів у сфері прав людини дослідження процедури затримання набуває значної актуальності і важливості у сучасному науковому та практичному дискурсі.

Аналіз пенітенціарної системи України у період 2021-2025 років свідчить про стале скорочення чисельності осіб у місцях попереднього ув'язнення, проте, повномасштабна війна також спричинила значну деформацію інфраструктури, що призвело до закриття або руйнування частини установ тримання під вартою.

Попри певний прогрес у професіоналізації правоохоронців та покращення показників порівняно з 2021 роком, міжнародні і національні моніторингові місії (ЄКПТ, НПМ) продовжують фіксувати системні порушення прав на гідні умови тримання, охорону здоров'я та захист від жорстокого поводження. Таким чином, сучасний стан системи характеризується гострою суперечністю між успіхами окремих реформ та новими гуманітарними викликами, зумовленими російською агресією та окупацією.

Говорячи про порушення самої процедури затримання неможливо не згадати про прямий валив на допустимість доказів через доктрину «плодів отруйного дерева». Невизнання факту затримання, несвоєчасне роз'яснення прав, проведення особистого обшуку до складання протоколу – ці дії ставлять під загрозу судову перспективу кримінальних проваджень як таких. Суперечлива практика Верховного Суду щодо критеріїв «істотності» порушень прав затриманого при оцінці допустимості похідних доказів потребує систематизації та уніфікації.

Дослідженню проблематики прав на свободу та особисту недоторканність затриманої особи присвятили свої праці: Є. В. Дояр, В. П. Кононець, І. О. Крицька, Д. В. Лазарева, Ю. В. Лук'яненко, М. М. Потоцький, О. Ю. Татаров, А. Р. Туманянц, В. І. Фаринник, О. В. Шульга, Н. С. Шумська, О. О. Юхно, Ю. П. Янович та інші.

Мета дослідження. Метою роботи є комплексний теоретико-прикладний аналіз системи процесуальних гарантій права на свободу та особисту недоторканність особи під час її затримання, виявлення системних вад реалізації цих гарантій у національній практиці, зокрема в умовах воєнного стану, та розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо гармонізації КПК України з положеннями ЄКПЛ та практикою ЄСПЛ.

Завдання дослідження. Завданнями дослідження відповідно до пунктів плану, тобто підрозділів є, по-перше, розкриття теоретико-правової природи права на свободу та особисту недоторканність, визначивши його місце в системі конституційних цінностей. По-друге, визначення статусу «затриманої особи» та дослідити момент виникнення цього статусу. По-третє, здійснення систематизації процесуальних гарантій затриманої особи та розкрити їх сутність у національному праві. По-четверте, аналіз європейських стандартів щодо процедури затримання, розгляд вимоги щодо законності, обґрунтованої підозри та оперативності судового контролю. По-п'яте, оцінка впливу воєнного стану на процедуру затримання та умови тримання під вартою – дослідження специфіки застосування ст. 615 КПК України та оцінка можливих ризиків. По-шосте, аналіз актуальної практики судів, у тому числі і Верховного Суду щодо застосування доктрини «плодів отруйного дерева» у випадках незаконного затримання. По-сьоме, сформування пропозицій, розроблення змін до законодавства для усунення прогалин у механізмі забезпечення прав затриманих.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні правовідносини, що виникають між органами державної влади (судом, прокурором, слідчим) та особою, щодо якої застосовано процесуальне затримання, як тимчасовий запобіжний захід, що обмежує конституційне право особи на свободу та особисту недоторканність.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є гарантії права на свободу затриманої особи, проблеми та шляхи гармонізації з європейськими стандартами.

Дослідницьке питання. Ключове питання дослідження - якою є правова природа процесуального затримання та як забезпечити баланс між його ефективністю як заходу безпеки й дотриманням конституційних і міжнародних стандартів прав людини?

Методологія дослідження. Методологічну основу роботи становить ієрархічна система методів наукового пізнання. Це дозволить отримати об'єктивну та всебічну картину досліджуваного об'єкта, враховуючи його суспільну значущість та вплив на права і свободи людини.

Насамперед дослідження має ґрунтуватися на сучасному світоглядному розумінні права як інструменту регулювання суспільних відносин та гаранту справедливості. Так, *діалектичний метод* дозволяє розглядати правові явища в їхньому розвитку, взаємозв'язку та протиріччях. Це дозволить дослідити інститут затримання у динаміці, виявляючи протиріччя між публічним та приватним інтересом, особливо в умовах воєнного стану. Застосування *системного аналізу* дозволить розглядати процесуальне затримання не ізольовано, а як елемент складної системи кримінального процесу, визначаючи його взаємозв'язки з іншими інститутами. *Структурно-функціональний аналіз* дасть змогу детально дослідити структуру правового регулювання затримання та визначити функції кожного її елемента. Серед спеціально-наукових методів особливе значення має *формально-юридичний метод*, який дозволяє аналізувати норми права, їх тлумачення та систематизацію. *Метод порівняльного правознавства* у даному дослідженні застосовується для визначення рівня відповідності національного законодавства міжнародним стандартам. Застосування *методу правового моделювання* дозволяє сформулювати висновки до дослідження та рекомендації щодо подальшого вдосконалення правового регулювання затримання в умовах воєнного стану.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СВОБОДУ ЗАТРИМАНОЇ ОСОБИ

1.1. Поняття та правова природа права на свободу та особисту недоторканність у кримінальному провадженні

Право на свободу та особисту недоторканність є фундаментальним правом, яке становить основу фізичного та духовного існування особистості. У правовій доктрині воно розглядається як стан захищеності особи від свавільного втручання держави у сферу її фізичної, особистісної автономії, а, відтак, це право сутнісно є ширшим за просту можливість пересуватися вільно. Право на свободу є підґрунтям для реалізації більшості інших прав та свобод, а також тісно пов'язане з правом на життя та гідність.

У посібнику Ради Європи з реалізації статті 5 Європейської конвенції з прав людини зазначено, що «Особиста свобода — це фундаментальна умова, якою загалом має користуватися кожен. Її позбавлення є дією, що також може мати прямий і несприятливий вплив на реалізацію багатьох інших прав: від права на сімейне та приватне життя, через права на свободу зібрань, об'єднань і вираження поглядів — до права на свободу пересування. Крім того, будь-яке позбавлення свободи неминуче ставить відповідну особу в надзвичайно вразливе становище, наражаючи її на ризик піддання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню» [1, с. 5–6]. Фундаментальний характер права на

свободу та особисту недоторканність визначає його особливе місце в ієрархії людських цінностей. Зокрема, у рішенні Великої палати ЄСПЛ у справі «Медведев та інші проти Франції» (заява №3394/03 від 29 березня 2010 року) було акцентовано, що в межах конвенційного захисту це право є основоположним для існування та розвитку будь-якого демократичного суспільства [2].

Стаття 29 Конституції України, стаття 5 ЄКПЛ, Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини й основних свобод (далі – Протокол № 4), ст. 5 Загальної декларації прав людини (далі – Декларація), ст. 9 Міжнародного Пакту про громадянські й політичні права (далі – Пакт) встановлюють, що ніхто не може бути позбавлений свободи інакше як відповідно до процедури, встановленої законом. При цьому, термін «свобода» у цьому контексті стосується саме фізичної свободи, а не загальної свободи дій чи пересування, які регулюють інші норми як українського, так і міжнародного законодавства (наприклад: свобода слова, свобода віросповідання тощо).

Природа цього права базується на презумпції свободи, як такої. Цей концепт означає, що перебування особи є нормальним станом, а будь-яке позбавлення волі – винятком, який потребує особливої законної процедури, належного обґрунтування. Отже, у цьому контексті дане право означає як фізичну цілісність, так і юридичну захищеність особи від зазіхань на її свободу без законних підстав з боку держави або інших осіб.

Зв'язок між правом на свободу та концепцією верховенства права також є фундаментальним. Венеційська комісія у своїй доповіді про правовладдя визначає, що однією з його складників є правова визначеність та заборона свавілля [3, с. 28]. У ситуаціях, коли держава може затримати особу без чіткої правової підстави, без судового контролю або на підставі закону, який є неякісним чи двозначним, буде порушуватися принцип верховенства права. Правовладдя як феномен вимагає,

щоб будь-яке позбавлення волі ґрунтувалося на законі. При цьому, проста наявність будь-якого закону недостатня – закон має бути доступним, передбачуваним, чітким та недвозначним. ЄСПЛ у своїй практиці виробив доктрину «якості закону», що є нічим іншим як елементом верховенства права по суті.

Відтак, у справі «Барановский проти Польщі» (заява № 28358/95 від 28 березня 2000 року) Суд зазначив, що коли національне законодавство дозволяє тримання під вартою без чітких часових меж або конкретних підстав, це суперечить принципу верховенства права, оскільки створює ризик свавілля. Суд наголосив, що будь-яке позбавлення волі повинно бути не тільки «законним» з точки зору національного права, але й відповідати принципу верховенства права, який передбачає, що закон має бути чітким та передбачуваним. У цій справі тримання під вартою продовжувалося без конкретного судового рішення, ґрунтуючись лише на існуючій у той час у Польщі практиці (вважалося, що після передачі справи до суду попередній запобіжний захід продовжується «автоматично»). ЄСПЛ визнав це порушенням, зазначивши, що судова практика, яка не має чіткого законодавчого підґрунтя, не може бути підставою для позбавлення свободи [4].

Ключовим елементом, що поєднує свободу особи та верховенство права, є судовий контроль. Пункт 3 та 4 статті 5 Конвенції гарантують право затриманої особи негайно постати перед суддею, що є втіленням класичного принципу *Habeas Corpus*. Суддя при цьому виступає гарантом того, що держава діє у межах права.

Для ілюстрації цього аспекту за потрібне видається навести справу «Харченко проти України» (заява №40107/02 від 10 лютого 2011 року), оскільки саме у цій справі висвітлюються системні проблеми в українському кримінальному судочинстві щодо забезпечення права на свободу під час

затримання та тримання під вартою. Відтак, у справі Судом було зафіксовано періоди, коли заявник не мав жодної правової можливості ініціювати перегляд законності свого тримання під вартою. Також, Суд встановив що розгляд скарг заявника на затримання тривав занадто довго. У деяких випадках суди просто ігнорували клопотання або розглядали їх через місяці, що порушує вимогу «невідкладності», як за національним законодавством, так і за міжнародними стандартами. Суд вказав, що органи влади часто продовжували строк тримання заявника під вартою, використовуючи шаблонні формулювання, не наводячи жодних доказів того, що ці ризики дійсно існують. ЄСПЛ підкреслив, що судова система України на той час не забезпечувала реального періодичного перегляду підстав для арешту, перетворюючи цей процес на формальну процедуру [5].

Підсумовуючи, право на свободу та особисту недоторканність є фундаментальним, природним та невідчужуваним правом людини, яке у кримінальному провадженні трансформується у гарантію фізичної свободи особи від свавільного втручання держави. Правова природа досліджуваного інституту базується на концепції «презумпції свободи», отже, будь-яке позбавлення волі має розглядатися як *ultima ratio* – виключний захід, який застосовується лише тоді, коли менш суворі обмеження не можуть забезпечити виконання завдань кримінального провадження. Право на свободу доречно розглядати у поєднання з дихотомією зобов'язань держави – систему негативних та позитивних зобов'язань держави. Заборона свавілля при цьому виступає негативним зобов'язанням держави, а створення ефективних механізмів захисту – позитивним. Встановивши нерозривний зв'язок між правом на свободу та принципом верховенства права можна констатувати, що легітимність обмеження цього права залежить не лише від формальної наявності національного закону, а й його «якості». Закон, що дозволяє позбавлення волі, повинен бути доступним, передбачуваним та містити

чіткі критерії застосування примусу. Відтак, право на свободу не є абсолютним, однак у кримінальному процесуальному аспекті воно підлягає обмеженню виключно за наявності легітимної мети та дотримання принципу пропорційності.

1.2. Підстави та процесуальний порядок обмеження права на свободу та особисту недоторканність під час затримання особи у кримінальному процесі України

Основоположним конституційним принципом, яким гарантується захист прав людини в Україні є стаття 3 Конституції, у якій зазначається, що «людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Відповідно до статті 2 КПК України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Для досягнення завдань кримінального провадження органи правопорядку уповноважені застосовувати примусові заходи, що обмежують права і свободи особи. Статтею 131 КПК України передбачені заходи забезпечення кримінального провадження, які застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження. Заходами забезпечення кримінального провадження є: 1)

виклик слідчим, дізнавачем, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 4-1) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи.

У ч. 2 ст. 176 КПК України затримання особи, яке застосовується з підстав та в порядку КПК України визнається також тимчасовим запобіжним заходом. Затриманню особи, як тимчасовому запобіжному заходу, присвячено 18 главу Кримінального процесуального кодексу України. Отже, затримання особи – це особливий захід у кримінальному провадженні, який є і заходом забезпечення кримінального провадження, і запобіжним заходом, що має тимчасовий характер. Про тимчасовість цього заходу свідчить нетривалий строк його застосування, який, відповідно до ч. 2-3 ст. 278 складає двадцять чотири години (строк, за якого особі має бути вручено повідомлення про підозру, а у разі невручення такого повідомлення – негайно звільнено). Разом з тим, із повідомленням про підозру за умови існування ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України, слідчий, прокурор звертається із клопотанням про застосування певного запобіжного заходу з огляду на наявні ризики та обставини до місцевого загального суду. Відповідно до ч. 1 ст. 211 КПК України строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання, який визначається моменту затримання особи. У статті 209 КПК України момент затримання визначено як моменту, коли затримана особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. Згідно з ч. 2 ст. 211 КПК України затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до

суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

Структура глави 18 Кримінального процесуального кодексу України поділена на два ключові параграфи, що регламентують різні механізми обмеження свободи. У § 1 (ст. 187–191 КПК України) визначено процедуру затримання особи на підставі попередньо отриманої ухвали слідчого судді або суду. Основна мета такого заходу – забезпечення приводу підозрюваного чи обвинуваченого для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу. У § 2 (ст. 207–213 КПК України) встановлено порядок затримання особи без попереднього судового рішення. Це охоплює як «законне затримання» будь-якою особою (цивільний арешт за ст. 207 КПК України), так і затримання, що здійснюється уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України).

Вдаючись до аналізу затримання на підставі ухвали слідчого судді або суду необхідно зазначити про особливості такої процесуальної процедури. Основною метою затримання на підставі ухвали слідчого судді або суду є забезпечення дієвості кримінального провадження відповідно до ст. 131 КПК України, та примусовий привід особи для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 188 КПК України). Законодавство визначає виконавцем такої дії так звану «уповноважену службову особу». До сьогоденішнього часу у жодному нормативно-правовому акті не визначено вичерпний перелік таких осіб, натомість, у ч. 6 ст. 191 КПК України міститься примітка, що уповноваженою службовою особою є особа, якій законом надане право здійснювати затримання. Відсутність чіткого переліку даних осіб можна пояснити постійними реформами самої структури правоохоронних органів в Україні. Питання визначення кола таких уповноважених осіб неодноразово підіймалося у процесуальній науці. У своїй монографії «Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному процесі України» Лазарева

Д.В. зазначає, що спираючись на системний аналіз ст. 40, 191 та 208 КПК України, а також інших спеціальних законів, що визначають сферу правоохоронних органів, можна зробити висновок, що до уповноважених на затримання осіб належать:

1. поліцейські (п. 9 ч. 1 ст. 23, ч. 1 ст. 37 ЗУ «Про Національну поліцію»;
2. військовослужбовці Національної гвардії України (п.п. 2-4 ч. 1 ст. 13 ЗУ «Про Національну гвардію України»);
3. співробітники Служби безпеки України (п.п. 1, 6-7 ч. 1 ст. 25 ЗУ «Про Службу безпеки України»);
4. військовослужбовці, а також працівники Державної прикордонної служби України, залучені до оперативно-службової діяльності (п. 7 ч. 1 ст. 20 ЗУ «Про Державну прикордонну службу України», п. 5 ст. 28 ЗУ «Про державний кордон України»);
5. посадові особи Державного бюро розслідувань (ст. 6, 7 ЗУ «Про Державне бюро розслідувань»);
6. працівники Національного антикорупційного бюро України (п. 10 ч. 1 ст. 17 ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України»);
7. посадові особи органів доходів і зборів (п. 1 ч. 1 ст. 582 Митного кодексу України);
8. посадові особи, залучені до антитерористичної операції, в районі її проведення (п. 2 ч. 1 ст. 15 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом») [6, с. 47-49].

Для правомірного застосування цього виду затримання необхідна наявність юридичних та фактичних підстав. Юридичною основою є виключно ухвала слідчого судді або суду про дозвіл на затримання. Фактичні підстави полягають у доведеній неявці особи за офіційним викликом до суду для розгляду питання про

обрання запобіжного заходу (застави, домашнього арешту чи тримання під вартою), за умови, що ухвала про привід не була виконана (ч. 3 ст. 187 КПК України), а також неприбуття без поважних причин, чи наявність ризику неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 188, 189 КПК України).

Процесуальний порядок затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу детально визначений у 187 – 191 КПК України. Процесуальний алгоритм починається з підготовки прокурором, слідчим за погодженням з прокурором клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування побіжного заходу у вигляді тримання під вартою. При цьому, у разі складання такого клопотання слідчим, той, в порядку п. 5 ч. 1 ст. 40 КПК України звертається до прокурора для погодження такого клопотання. Прокурор відіграє роль процесуального фільтра: він може як підтримати ініціативу слідчого, так і відмовити у погодженні на підставі ст. 36 КПК України. Відповідно до ч. 3 ст. 40 КПК України у випадках відмови прокурора у погодженні клопотання, слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні.

Наступний етап полягає у поданні клопотання прокурора, слідчого, погодженого з прокурором про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до слідчого судді. Відповідно до ч. 1 ст. 184 КПК України подається до місцевого суду, в межах

територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування. Це клопотання може бути подане:

1) одночасно з поданням клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або зміни іншого запобіжного заходу на тримання під вартою;

2) після подання клопотання про застосування запобіжного заходу і до прибуття підозрюваного, обвинуваченого до суду на підставі судового виклику;

3) після неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою і відсутності у слідчого судді, суду на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю (ч. 2 ст. 191 КПК України).

Відповідно до ст. 189 КПК України клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу розглядається слідчим суддею, судом негайно після одержання цього клопотання. Слідчий суддя, суд не має права відмовити в розгляді клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу підозрюваного, обвинуваченого, навіть якщо існують підстави для затримання без ухвали суду про затримання з метою приводу. Розгляд клопотання здійснюється в закритому судовому засіданні за участю прокурора. При цьому, слідчий суддя, суд відмовляє у наданні дозволу на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу, якщо прокурор не доведе, що зазначені у клопотанні про застосування запобіжного заходу обставини вказують на наявність підстав для тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого, а також є достатні підстави вважати, що:

1) підозрюваний, обвинувачений переховується від органів досудового розслідування чи суду;

2) одержавши відомості про звернення слідчого, прокурора до суду із клопотанням про застосування запобіжного заходу, підозрюваний, обвинувачений до початку розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу вчинить дії, які є підставою для застосування запобіжного.

Результатом судового розгляду є ухвала, яка повинна містити вичерпні дані про особу, опис обставин кримінального правопорушення та обґрунтування ризиків зазначених у клопотанні про застосування запобіжного заходу. Вимоги до змісту ухвали про дозвіл на затримання з метою приводу є детально описаними у ст. 190 КПК України. Така ухвала має обмежений термін дії – не більше шести місяців з моменту постановлення, якщо в ній не вказано менший строк. Ухвала також втрачає силу автоматично після приводу особи до суду, добровільного з'явлення підозрюваного до слідчого судді, а обвинуваченого до суду, про що слідчий суддя, суд повідомляє прокурора або у разі відкликання клопотання прокурором (ч. 3 ст. 190 КПК України).

Варто додати, що ухвала про дозвіл на затримання не підлягає оскарженню, що підкреслює її оперативний характер, хоча відмова в її задоволенні може бути переглянута в апеляції. Це положення щодо заборони оскарження в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу визнано таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду № 5-р/2020 від 17.03.2020. Суд обґрунтовує свою позицію тим, що затримання є винятковим короткостроковим заходом, який застосовується через протиправну поведінку особи для забезпечення виконання завдань кримінального провадження. Нормативне обмеження права на оскарження затримання спрямоване на недопущення затягування судового процесу та забезпечення розумних строків розгляду клопотань про обрання запобіжних заходів. Така процедура на думку Суду є пропорційною та обґрунтованою,

оскільки вона гарантує обов'язковість виконання судових рішень і запобігає зловживанням процесуальними правами з боку підозрюваного чи обвинуваченого. При цьому, Суд зазначає, що законодавча заборона апеляції не порушує право особи на судовий захист. Чинний КПК України передбачає альтернативні механізми контролю, зокрема можливість подання заперечень проти вказаної ухвали під час підготовчого судового засідання. Крім того, чинність ухвали припиняється автоматично з моменту з'явлення особи до слідчого судді або суду (а отже і припинення протиправної поведінки), що свідчить про відсутність свавільного втручання у права людини [7].

Отже, на етапі виконання ухвали відбувається наступна стадія - фактичне затримання підозрюваного чи обвинуваченого уповноваженою особою. Дана процедура регламентована статтею 191 КПК України. Відповідно до ч. 5, 6 ст. 191 КПК України після такого затримання службова особа зобов'язана негайно вручити копію судового рішення затриманому та повідомити про це слідчого, прокурора, зазначеного у відповідній ухвалі. Особа має бути доставлена до суду у найкоротший строк, який не може перевищувати 36 годин (ч. 1 ст. 191 КПК України). Хоча стаття 191 КПК України прямо не прописує детальний порядок фіксації затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду, на практиці застосовується аналогія права – правоохоронці мають діяти відповідно до загальних засад, викладених у ст. 208 – 213 КПК України: скласти протокол затримання, роз'яснити затриманій особі її права та забезпечити доступ до правової допомоги, що гарантує дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини.

Розглядаючи процесуальний порядок затримання без відповідної ухвали, необхідно зазначити те, що згідно з фундаментальним принципом, закріпленим у ч. 1 ст. 207 КПК України, презумпція недоторканності особи передбачає

неможливість затримання без відповідного судового рішення. Проте, закон встановлює виняткові випадки, що допускають обмеження свободи без попереднього рішення слідчого судді, суду. Такі повноваження надаються уповноваженим службовим особами у межах ст. 208 КПК України, так і будь-яким іншим особам у порядку так званого «цивільного затримання», регламентованого ст. 207 КПК України. Правомірність затримання цивільними особами при цьому обмежується колом осіб, до якого не входять суб'єкти зі спеціальним імунітетом, зокрема народні депутати та судді, і можливе лише за умови безпосереднього вчинення або замаху на кримінальне правопорушення, а також у разі безпосереднього переслідування підозрюваного одразу після вчинення правопорушення. Наукова інтерпретація безперервності переслідування передбачає постійний візуальний контакт переслідувача з особою, яка намагається втекти [8, с. 92]. При реалізації цього права особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно забезпечити передачу затриманого представникам правоохоронних органів або повідомити про місцеперебування підозрюваного.

Наступним підвидом затримання без ухвали слідчого судді, суду є затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України). Про проблематику визначення поняття «уповноваженої особи» вже зазначалося під час дослідження питання затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду, де було встановлено, що наразі до таких осіб віднесено працівників поліції, органів безпеки, Державної митної та прикордонної служб, НАБУ, ДБР та інших структур. Для таких осіб право на затримання без судового рішення виникає у разі підозри у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, за наявності виключних підстав: якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі

чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України; якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255-1, 255-2 Кримінального кодексу України (а саме: створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній; встановлення або поширення злочинного впливу; організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці)).

Процесуальний алгоритм затримання вимагає від службової особи що здійснила затримання особи, повинна негайного повідомлення затриманому зрозумілою для нього мовою підстав затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень статті 213 КПК України, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені КПК України. Обов'язковою умовою є фіксація процедури у протоколі затримання, де відображається час, місце, підстави затримання та результати обшуку, з подальшим врученням копії затриманому та прокурору. Часові межі такого затримання обмежені 72 годинами, з яких не пізніше ніж за 60 годин особа має бути доставлена до суду, а повідомлення про підозру має бути вручено протягом першої доби, інакше особа підлягає негайному звільненню. Важливим є розмежування моменту затримання: особа є затриманою з моменту, коли вона

силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою; якщо ж затримання було здійснено цивільною особою моментом затримання є момент передачі затриманої особи у розпорядження правоохоронних органів.

Відтак, затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення є одним з заходів, що сприяє виконанню завдань кримінального провадження, при цьому суттєво обмежуючи право особи на свободу та особисту недоторканність.

1.3. Сутність та класифікація процесуальних гарантій затриманої особи в Україні

Як зазначають автори у аналітичному звіті «Оцінка ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, як механізму попередження неналежного поведження в діяльності поліції» за свідченнями результатів моніторингових візитів експертів Національного Превентивного Механізму, а також висновків спеціальних проваджень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, в перші години затримання підозрювана особа є найбільш вразливою для неналежного поведження з боку працівників поліції, саме на цьому етапі вчиняється чи не найбільша кількість процесуальних порушень з боку правоохоронців [9]. Відтак, питання процесуальних гарантій затриманої особи набуває вкрай важливого значення для захисту прав людини, яка перебуває чи може перебувати у площині кримінально процесуальних відносин з органами влади.

Розуміння сутності процесуальних гарантій є фундаментом для побудови ефективного механізму захисту прав людини. У науці кримінального процесу тривалий час домінував інструментальний підхід, який розглядав гарантії виключно як засоби досягнення мети судочинства. За радянських часів традиційно кримінальні процесуальні гарантії визначали як встановлені законом засоби та способи, які сприяють успішному здійсненню правосуддя, захисту прав і законних інтересів особи. За такого підходу акцент робився на нормативній регламентації: гарантією вважалася наявність норми закону.

Однак сучасний антропоцентричний вимір права, вимагає виходу за межі суто позитивістського розуміння. Гарантії не можуть зводитися лише до тексту закону; вони є складною системою правовідносин, що включає реальну можливість реалізації прав.

Влучне визначення процесуальних гарантій у кримінальному процесі наводить М. А. Погорецький, зазначаючи, що це «визначені кримінальним процесуальним законом засоби та способи, спрямовані на реалізацію прав та обов'язків усіх суб'єктів кримінального процесу, забезпечення реалізації їх законних інтересів, а також на досягнення мети та виконання завдань кримінального судочинства» [10].

Наукова класифікація гарантій дозволяє структурувати їх розмаїття та зрозуміти механізм їх дії на різних етапах обмеження свободи.

Рівень гарантій	Джерела закріплення	Основні гарантії
Міжнародно-правовий	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод	Заборона катувань, право на свободу та особисту недоторканність, право на

	(ст. 3, 5, 6), практика ЄСПЛ.	справедливий суд, habeas corpus.
Конституційний	Конституція України (ст. 3, 8, 21, 24, 28, 29, 59, 62, 63).	Верховенство права, заборона катувань, судовий контроль затримання, презумпція невинуватості, право на професійну правничу допомогу, право не свідчити проти себе.
Процесуальний	КПК України (ст. 2, 12, 42, 208-213, 276-278).	Деталізовані процедури: складання протоколу, фіксація часу, негайне повідомлення про підозру, залучення захисника, медичний огляд.

Відповідно, якщо подивитися на сутність кожної із закріплених гарантій їх усі умовно можна поділити на дві широкі категорії: попереджувальні (превентивні) та відновлювальні (репараційні).

Попереджувальні (превентивні) гарантії спрямовані на недопущення порушення прав особи безпосередньо в момент затримання та під час тримання під вартою. До них належать:

1. Вимога обґрунтованої підозри (reasonable suspicion). Затримання можливе лише за наявності фактів чи інформації, які можуть переконати об'єктивного спостерігача, що особа могла вчинити правопорушення (ч. 1 ст. 5 ЄКПЛ, ч. 1 с. 12 КПК України).

2. Процесуальна форма та фіксація. Обов'язок складання протоколу затримання із зазначенням точного часу фактичного затримання особи (ч. 5 ст. 208, ст. 209 КПК України).

3. Інформування про права. Обов'язок роз'яснити права (на мовчання, на захисника, на перекладача) негайно та зрозумілою мовою (ч. 4 ст. 208 КПК України, ч. 2 ст. 5 ЄКПЛ).

4. Повідомлення третіх осіб. Обов'язок надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи, а також повідомлення про затримання особи органу (установі), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги (ст. 213 КПК України).

Відновлювальні (репараційні) гарантії задіюються у разі, якщо права особи вже були порушені, і мають на меті відновлення *status quo ante* або компенсацію шкоди. До них належать:

1. Визнання доказів недопустимими. Реалізація доктрини «плодів отруєного дерева». Якщо докази (наприклад, зізнання або результати слідчого експерименту) отримані з порушенням права на захист під час затримання, вони повинні бути виключені з доказової бази (ст. 86-88 КПК України)

2. Звільнення з-під варти. Механізм негайного звільнення, якщо особу не доставлено до суду протягом встановленого строку або підозра не підтвердилася (*habeas corpus*, ч. 3,4 ст. 5 ЄКПЛ, ст. 211 КПК України).

3. Відшкодування шкоди. Право на компенсацію за незаконне затримання, передбачене ч. 5 ст. 5 ЄКПЛ, ст. 56 Конституції, ст. 1176 ЦК України.

Практична реалізація гарантій часто стикається з викликами, які знаходять своє відображення у рішеннях судових інстанцій, аналітичних звітах

правозахисних організацій. Аналіз ключових прецедентів дозволяє виявити «больові точки» національної системи правосуддя.

Фундаментальною гарантією є офіційна реєстрація факту позбавлення волі. ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04 від 21 квітня 2011 року) констатував порушення ст. 5 Конвенції через практику «незареєстрованого затримання». Суд встановив, що заявник перебував під контролем міліції без будь-якої офіційної фіксації його статусу як затриманого. Такий стан «правового небуття» є повним запереченням гарантій ст. 5, оскільки він унеможливорює судовий контроль, доступ до адвоката та створює умови для безкарного застосування катувань [11].

Ця проблема залишається актуальною і в сучасній практиці Верховного Суду. У знаковій постанові від 10.10.2023 у справі № 754/2553/18 Суд розглядав ситуацію, коли особа перебувала під фактичним контролем правоохоронців без відповідних записів у журналі затримань. Верховний Суд визнав, що відсутність записів про затримання в офіційних документах є грубим порушенням ст. 210 та 212 КПК. Це позбавляє відповідальну за перебування затриманих особу можливості контролювати дотримання прав затриманого (стан здоров'я, надання медичної допомоги, фіксацію тілесних ушкоджень). Як наслідок, усі докази, отримані в період такого «тіньового» затримання, були визнані недопустимими. Суд фактично ствердив презумпцію незаконності дій правоохоронців у період незареєстрованого утримання особи [12].

Доступ до адвоката є наріжним каменем справедливого правосуддя. Європейський суд у справі «Salduz v. Turkey» (Заява № 36391/02 від 27 листопада 2008 року) сформулював принцип, згідно з яким доступ до адвоката повинен надаватися з моменту першого допиту підозрюваного поліцією, якщо немає виняткових обставин. Відсутність адвоката на цьому етапі непоправно шкодить

правам захисту, навіть якщо пізніше адвокат був залучений [13].

В Україні ця гарантія набула нового звучання у вже згаданій справі Верховного Суду № 754/2553/18. Суд розмежував поняття «номінальний» та «ефективний» захист. У цій справі адвокат фізично була присутня під час слідчого експерименту, але її роль звелася до пасивного спостереження. Підозрюваному не було надано можливості конфіденційно поспілкуватися з захисником до початку слідчої дії. Верховний Суд наголосив: право на правову допомогу включає право контактувати і консультуватися з адвокатом до допиту або іншої слідчої дії. Проста фізична присутність адвоката не забезпечує ефективного захисту і робить отримані результати слідчої дії недопустимими доказами [12].

Імперативною вимогою статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є забезпечення негайного судового контролю за законністю позбавлення особи свободи. Як підкреслюється у сталій практиці Європейського суду з прав людини, зокрема у рішенні по справі «Кандзов проти Болгарії» (заява №68294/01 від 6 листопада 2008 року), частина 3 статті 5 Конвенції виконує подвійну захисну функцію: вона не лише зобов'язує державу мінімізувати будь-яке необґрунтоване втручання у право на особисту свободу, але й слугує превентивним механізмом проти жорстокого поводження з боку правоохоронних органів. Суд наголошує, що категорія «негайності» хоча й підлягає оцінці в контексті специфіки кожної конкретної справи, проте не допускає надмірно гнучкого тлумачення. Розширення меж допустимого часу затримання без судового розгляду створило б небезпечний прецедент, що призвів би до нівелювання процесуальних гарантій та фактичного руйнування самої суті права, яке захищається даною нормою [14].

У контексті визначення часових меж судового контролю показовим є рішення у справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівств» (заяви

№11209/84; 11234/84; 11266/84; 11386/85 від 29 листопада 1988 року), де ЄСПЛ сформував чітку правову позицію щодо неприпустимості розмивання поняття «promptly» (негайно). Суд визнав, що навіть період у чотири дні та шість годин перебування під вартою без судового рішення виходить за рамки дозволених часових обмежень, передбачених частиною 3 статті 5 Конвенції. Важливо зазначити, що складність кримінального провадження чи інші особливості справи не можуть слугувати виправданням для такого тривалого відтермінування судового контролю, оскільки це суперечить однозначному тлумаченню вимоги негайності [15]. Аналогічний підхід було застосовано і в справі «De Jong, Baljet and Vanden Brink v. the Netherlands» (заяви № 8805/79; 8806/79; 9242/81 від 22 травня 1984 року), де строки від шести до одинадцяти днів до моменту первинної перевірки законності затримання були визнані надмірними та такими, що порушують конвенційні стандарти [16].

З метою практичної реалізації цих міжнародно-правових стандартів на національному рівні вимагається сувора процесуальна дисципліна з боку органів досудового розслідування. Відповідно до статті 211 КПК строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання, який визначається згідно з вимогами статті 209 цього Кодексу. Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

Узагальнюючи дослідження сутності процесуальних гарантій затриманої особи, можна констатувати, що вони являють собою не лише сукупність законодавчих норм, а складну систему правовідносин, яка базується на сучасному антропоцентричному підході та спрямована на реальний захист прав людини у найбільш вразливий момент обмеження свободи. Сутність цих гарантій

розкривається у триєдності нормативного рівня (закріплення стандартів у законодавстві), інституційного рівня (існування незалежних органів контролю та захисту) та діяльнісного рівня, що передбачає неухильне дотримання процесуальної форми під час здійснення будь-яких дій із затриманим.

Важливим теоретико-прикладним результатом аналізу є класифікація гарантій на попереджувальні (превентивні) та відновлювальні (репараційні), кожна з яких виконує специфічну функцію на різних етапах взаємодії особи з правоохоронними органами. Превентивні гарантії, такі як вимога обґрунтованої підозри, протокольна фіксація точного часу затримання, негайне роз'яснення прав та повідомлення родичів, мають на меті унеможливити свавілля та жорстоке поводження. У свою чергу, відновлювальні гарантії, зокрема інститут визнання доказів недопустимими, механізм *habeas corpus* та відшкодування шкоди, слугують інструментами відновлення порушених прав та компенсації збитків у разі недотримання законної процедури.

Аналіз судової практики Європейського суду з прав людини та Верховного Суду засвідчує, що формальне дотримання законодавства без забезпечення реального змісту прав призводить до визнання дій правоохоронців незаконними. Ключовими «больовими точками» національної системи залишаються практика незареєстрованих затримань, що створює стан «правового небуття», та забезпечення не просто фізичної присутності, а ефективної участі захисника з моменту фактичного затримання. Безумовною вимогою також є суворе дотримання строків судового контролю, де будь-яке перевищення встановлених меж без рішення суду вважається порушенням конвенційних стандартів права на свободу.

Проведене дослідження теоретико-правових основ гарантій права на свободу затриманої особи дозволяє сформулювати низку узагальнень, які становлять концептуальний фундамент подальшого аналізу.

Право на свободу та особисту недоторканність є фундаментальним, природним і невідчужуваним правом людини, яке займає особливе місце в ієрархії конституційних цінностей. У кримінальному провадженні воно трансформується у гарантію фізичної свободи особи від свавільного втручання держави та виступає необхідною передумовою для реалізації більшості інших прав і свобод. Правова природа цього права базується на концепції «презумпції свободи», відповідно до якої будь-яке позбавлення волі є винятком, що потребує чіткого законного обґрунтування та відповідає принципу *ultima ratio* – застосовується лише тоді, коли менш суворі заходи не здатні забезпечити виконання завдань кримінального провадження. Нерозривний зв'язок права на свободу з принципом верховенства права означає, що легітимність будь-якого обмеження цього права визначається не лише формальною наявністю відповідного закону, а й його якістю – доступністю, передбачуваністю та чіткістю критеріїв застосування примусових заходів.

Аналіз підстав і процесуального порядку затримання особи за законодавством України засвідчує, що КПК України передбачає два принципово відмінні механізми обмеження свободи: затримання на підставі ухвали слідчого судді або суду та затримання без такої ухвали, яке може здійснюватися як уповноваженою службовою особою, так і будь-якою іншою особою у порядку цивільного затримання. Кожен із цих механізмів має власні фактичні та юридичні підстави, чітко регламентований процесуальний алгоритм і визначені часові межі,

покликані мінімізувати ризик свавілля. Разом з тим, у законодавстві залишаються прогалини, зокрема щодо вичерпного визначення кола «уповноважених службових осіб», що може створювати практичні труднощі при застосуванні відповідних норм.

Дослідження сутності та класифікації процесуальних гарантій затриманої особи дозволяє розглядати їх як складну багаторівневу систему, що охоплює нормативний, інституційний та діяльнісний виміри. З функціональної точки зору ці гарантії поділяються на превентивні, спрямовані на недопущення порушень у момент затримання, та репараційні, покликані відновити порушені права або компенсувати завдану шкоду. Аналіз практики ЄСПЛ та Верховного Суду України виявляє системні вразливості національної системи кримінального провадження, серед яких найбільш критичними залишаються практика незареєстрованих затримань, що породжує стан «правового небуття» затриманої особи, забезпечення не формальної, а ефективної участі захисника з моменту фактичного позбавлення волі, а також неухильне дотримання встановлених строків судового контролю, недотримання яких кваліфікується як порушення конвенційних стандартів незалежно від складності конкретного кримінального провадження.

Таким чином, ефективність системи гарантій права на свободу затриманої особи визначається не лише особливостями нормативного регулювання, а й функціонуванням інституційних механізмів та неухильним дотриманням процесуальної форми на практиці. Саме це співвідношення між формальними приписами та їх змістовною реалізацією становить предмет подальшого дослідження у наступних розділах роботи.

РОЗДІЛ 2

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СВОБОДУ

2.1. Правовий зміст статті 5 ЄКПЛ: вимоги до законності та обґрунтованості позбавлення свободи

Система захисту прав в межах Ради Європи базується на фундаментальному переконанні, що фізична свобода особи є передумовою для реалізації всіх інших прав і свобод, гарантованих ЄКПЛ. Стаття 5 ЄКПЛ, проголошуючи право на свободу та особисту недоторканність, виступає дієвим правовим інструментом та методологічним орієнтиром для національних правових систем, визначаючи межі втручання держави у сферу особистої свободи індивіда. Зміст цієї статті розкривається через розгалужену систему гарантій, що вимагає детального аналізу кожної її складової – від автономного розуміння поняття «позбавлення свободи» до критеріїв законності та обґрунтованості.

У контексті європейського правопорядку стаття 5 ЄКПЛ забезпечує захист «фізичної свободи» особи, а на загальній свободі дій чи свободи пересування, які водночас регулюються іншими статтями та протоколами. Основна мета цієї норми – забезпечити, щоб ніхто не був позбавлений свободи у свавільний спосіб, що реалізується через встановлення вичерпного переліку випадків, коли таке позбавлення є допустимим. Цей перелік, наведений у підпунктах a-f пункту 1 статті 5, має вичерпний характер, що виключає можливість держав-учасниць

розширювати підстави для затримання чи арешту на власний розсуд.

Відтак, правовими підставами та метою позбавлення волі відповідно до статті є:

1. законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
2. законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
3. законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
4. затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;
5. законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
6. законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

Розуміння методологічного значення статті 5 ЄКПЛ починається з розмежування понять «позбавлення волі» та «обмеження свободи пересування».

ЄСПЛ у своїй практиці, зокрема, у справі «Гуццарді проти Італії» (заява № 7367/76 від 6 листопада 1980 року), виокремив підхід, згідно з яким різниця між цими поняттями є виключно питанням ступеня або інтенсивності, а не природи чи сутності. При визначення того, чи була особа «позбавлена волі» в розумінні статті 5 ЄКПЛ, необхідно враховувати сукупність факторів, таких як тип, тривалість, наслідки та спосіб реалізації відповідного заходу [17]. Це автономне тлумачення означає, що державна кваліфікації заходу (наприклад, як «адміністративне затримання») не заважає Суду дійти висновку про фактичне позбавлення свободи, якщо особа перебуває під постійним наглядом та не може залишити визначене місце за власною волею.

Особливого значення цей диференційований підхід набуває у специфічних середовищах, як наприклад збройні сили. У справі «Енгель та інші проти Нідерландів» (заяви № 100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72 від 8 червня 1976 року) Суд зазначив, що межі свободи для військовослужбовців відрізняються від цивільних стандартів через саму природу військової служби, яка передбачає певні обмеження як норму. Проте, дисциплінарні заходи, що явно виходять за рамки звичайних умов служби, наприклад, арешт у камері, визнаються позбавленням свободи [18].

Методологічна структура статті 5 ЄКПЛ висуває дві основні вимоги до будь-якого позбавлення свободи: воно має бути «законним» та здійснюватися відповідно до «процедури, встановленої законом». Ці вимоги відсилають насамперед до національного законодавства, зобов'язуючи державні органи суворо дотримуватися матеріальних та процесуальних норм національного права. Проте конвенційне поняття законності не обмежується лише дотриманням букви закону; воно також включає вимогу до «якості закону» та захисту від свавілля.

Аналізуючи питання «якості закону» варто звернутися до спеціального

Дослідження Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) під назвою «Мірило правовладдя». Відтак, до складових верховенства права Комісія відносить законність, юридичну визначеність, заборону свавілля, доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, дотримання прав людини, заборону дискримінації та рівність перед законом. Принцип законності визначає діяльність держави, органів влади та громадян що ґрунтується на законах, прийнятих прозоро та демократично. Сутність принципу юридичної визначеності полягає у тому, що закони мають бути чіткими, зрозумілими та передбачуваними. «Передбачність означає не лише те, що приписи акта права мають бути (де можливо) проголошеними ще до їх імплементації, а й що вони мають бути передбачними за своїми наслідками: їх має бути сформульовано з достатньою чіткістю та зрозумілістю, аби суб'єкти права мали змогу впорядкувати свою поведінку згідно з ними» - зазначено у Дослідженні, яке у даному пункті посилається на справу «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства (*Sunday Times v. United Kingdom*). Отже, відповідно до Дослідження, категорію «якість закону» можна охарактеризувати як сукупність юридичних властивостей, які забезпечують ефективне регулювання суспільних відносин та верховенства права. Якісний закон має бути недвозначним, виключаючи свавілля державних органів та посадових осіб, бути стабільним та доступним для розуміння [3].

Як було попередньо встановлено, «якість закону» у контексті статті 5 ЄКПЛ означає, що особа повинна мати можливість чітко розуміти, за яких обставин її може бути затримано, та які правові наслідки матиме її поведінка. Відсутність чіткої процедури або наявність законодавчих прогалин робить позбавлення волі несумісним із принципом верховенства права. Яскравим прикладом є практика ЄСПЛ щодо України у справах про екстрадиційне затримання. У рішеннях

«Солдатенко проти України» (заява № 2440/07 від 23 жовтня 2008 року) та «Новік проти України» (заява № 48068/06 від 18 грудня 2008 року) Суд констатував порушення п. «f» ч. 1 ст. 5 Конвенції через те, що українське законодавство на той момент не містило чітко визначених строків тримання під вартою осіб, щодо яких вирішувалося питання про видачу, та не передбачало прозорої процедури продовження строків такого тримання. Суд підкреслив, що правовий режим затримання іноземців має бути настільки ж точним і передбачуваним, як і в кримінальних справах, щоб унеможливити свавільне ув'язнення на невизначений термін [19, 20].

Переходячи до аналізу підстав для затримання згідно з підпунктами a-f пункту 1 статті 5 ЕКПЛ, необхідно надати тлумачення кожному зі складових таких підстав, виходячи з прецедентної практики ЄСПЛ.

Відтак, поняття «засудження» згідно з пунктом 1 (a) статті 5 є автономним і не залежить від класифікації правопорушення у національному праві. Як було встановлено у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» гарантії цієї статті поширюються як на кримінальні так і на дисциплінарні провадження, якщо вони передбачають реальне позбавлення волі [18]. Для визнання ув'язнення законним, воно має ґрунтуватися на визнанні особи винною у вчинення конкретного правопорушення, встановленого законом, та призначення відповідного заходу примусу. При цьому «компетентний суд» повинен відповідати критеріям незалежності від виконавчої влади та сторін процесу, а також володіти повноваженнями не лише надавати рекомендації, а й приймати остаточні рішення про тримання під вартою або звільнення особи [21, с. 11].

Особлива увага при тлумаченні пункту 1 (a) статті 5 ЕКПЛ приділяється наявності чіткого причинно-наслідкового зв'язку між вироком та фактичним позбавленням волі. Поняття «після засудження» не обмежується лише

хронологічною послідовністю, а вимагає, щоб ув'язнення було прямим наслідком судового рішення. У справі «Ван Дроогенбрук проти Бельгії» (заява № 7906/77 від 24 червня 1982 року) Суд підкреслив, що такий зв'язок може з часом слабшати або навіть розірватися, якщо рішення про продовження тримання під вартою (наприклад, у випадках превентивного ув'язнення) ґрунтується на міркуваннях, що не відповідають початковій меті вироку. У таких випадках законне на початку позбавлення волі ризикує перетворитися на свавілля, що є грубим порушенням принципу верховенства права [21, с. 12].

У контексті пункту 1 (b) ЄКПЛ, позбавлення волі розглядається не як каральний захід, а як засіб примусу до виконання конкретного юридичного обов'язку. Перша частина цього пункту фокусується на санкціонування особи за невиконання «законного припису суду». Важливою умовою тут є реальна можливість особи виконати цей припис та факт належного повідомлення про нього. У справі «Бейере проти Латвії» (заява № 30954/05 від 29 листопада 2011 року) було встановлено, що затримання є неправомірним, якщо особа навіть не знала про існування відповідного рішення [22].

Друга частина аналізованої норми дозволяє затримання для «забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом». Тут ключовим є те, що обов'язок має бути «конкретним і визначеним» за своєю природою. Суд у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» чітко вказав, що широке тлумачення цього поняття створило б простір для свавілля, що суперечить принципу верховенству права [18]. Яскравим прикладом є справа «Василева проти Данії» (заява № 52792/99 від 25 вересня 2003 року), де заявницю тримали під вартою понад 13 годин за відмову пред'явити посвідчення особи в громадському транспорті. Хоча обов'язок ідентифікувати себе є законним, Суд наголосив на тому, що щойно обов'язок виконано (зникла реальна потреба в затриманні), підстава для обмеження

свободи миттєво припиняється [23].

Затримання особи на підставі пункту 1 (с) статті 5 ЄКПЛ має виключно превентивний та інструментальний характер, спрямований на забезпечення ефективного правосуддя в межах кримінального провадження. Таке позбавлення волі є правомірним лише тоді, коли воно здійснюється з метою допровадження особи до компетентного судового органу. При цьому «компетентність» органу передбачає наявність у нього судових повноважень, аналогічних тим, що описані в пункті 3 статті 5 [21, с. 14-15]. Важливо розуміти, що на момент затримання поліція не зобов'язана мати повний обсяг доказів для пред'явлення обвинувачення; мета обмеження свободи полягає у тому, щоб у ході допиту та інших слідчих дій підтвердити або спростувати конкретну підозру, про що зазначає Суд, зокрема, у справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» [15].

Ключовим запобіжником проти свавілля держави є вимога наявності «обґрунтованої підозри». Згідно з усталеною практикою (наприклад, справа «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства» (заяви № 12244/86; 12245/86; 12383/86 від 30 серпня 1990 року), підозра вважається обґрунтованою, якщо факти або інформація, здатні переконати стороннього об'єктивного спостерігача в тому, що особа могла вчинити правопорушення [24]. При цьому Суд ретельно аналізує надану інформацію: наприклад, у справі «Лабіта проти Італії» (заява № 26772/95 6 квітня 2000 року) було визначено, що свідчень анонімних інформаторів, які базуються лише на чутках, недостатньо для встановлення обґрунтованої підозри [25].

Поняття «правопорушення» у розуміння статті 5 має автономне значення, що вимагає від суду оцінювати не лише національну кваліфікацію діяння, а й суворість можливого покарання, як вже було встановлено раніше. Принципово важливою для захисту прав людини є позиція ЄСПЛ щодо недопустимості

«запобіжного» позбавлення свободи осіб лише через їхню ймовірну небезпечність або схильність до вчинення злочинів у майбутньому. У справі «Гуццарді проти Італії» Суд вказує, що пункт 1 (с) статті 5 не дозволяє тримати особу під вартою на основі загальної підозри в «небезпечності». Позбавлення волі можливе лише за наявності підозри у вчиненні конкретного, вже розпочатого або вчиненого діяння, що відповідає принципу правової визначеності та верховенству права [17].

У практиці Європейського суду з прав людини пункт 1 (d) статті 5 розглядається як спеціальна норма, що дозволяє обмеження свободи осіб віком до 18 років. Ключовим аспектом даного пункту є «виховний характер» заходів, що застосовуються до неповнолітнього. У справі «Ічин та інші проти України» (заяви № 28189/04 і 28192/04 від 21 грудня 2010 року) зазначено: «слова «засоби виховного характеру» не повинні зводитись лише до викладання в класі. Такий нагляд повинен охоплювати багато аспектів здійснення компетентним органом батьківських прав в інтересах і для захисту відповідної особи» [26]. Держави-учасниці зобов'язані створювати належну інфраструктуру, що відповідає освітнім стандартам та вимогам безпеки молоді. Важливим прецедентом є справа «Буамар проти Бельгії» (заява № 9106/80 від 29 лютого 1988 року), де Суд визнав порушення Конвенції через те, що неповнолітнього неодноразово поміщали до дорослої в'язниці, лише тому, що у країні бракувало місць у спеціалізованих виховних закладах. Позиція ЄСПЛ однозначна: затримання неповнолітнього може бути лише тимчасовим етапом, який має завершитися переведенням до установи з відповідним виховним ресурсом. Ув'язнення дитини в пенітенціарних умовах без доступу до педагогічної допомоги не може бути виправдане відсутністю фінансування чи організаційними системними труднощами у державі [27].

Пункт 1 (с) статті 5 ЄКПЛ охоплює специфічні категорії осіб, позбавлення волі яких обумовлене не вчиненням правопорушення, а необхідністю захисту

громадського здоров'я або надання допомоги самому затриманому. Як зазначив Суд у справі «Енхорн проти Швеції» (заява № 56529/00 від 25 січня 2005 року) затримання особи з метою запобігання поширенню інфекційних захворювань є законним лише за умови, що воно є «крайнім засобом» (*ultima ratio*). Це означає, що державні органи повинні спочатку розглянути менш інвазійні заходи (наприклад, амбулаторне спостереження, самоізоляцію) і лише у разі їх неефективності вдаватися до позбавлення волі. Будь-яке обмеження свободи в такому контексті має припинятися негайно, щойно зникає реальна загроза поширення хвороби [28].

На достатньому рівні розроблена у практиці ЄСПЛ категорія «психічнохворих». У фундаментальній справі «Вінтерверп проти Нідерландів» (заява № 6301/73 від 24 жовтня 1979 року) зазначено, що Конвенція не визначає, що саме слід розуміти під словами «особи із розладами психіки» (*persons of unsound mind*). Цей термін не піддається остаточному тлумаченню, оскільки це поняття постійно еволюціонує разом із прогресом психіатричних досліджень, розвитком гнучкості методів лікування та зміною ставлення суспільства до психічних захворювань, зокрема в напрямі ширшого розуміння проблем ментально хворих пацієнтів. У будь-якому разі, підпункт (е) пункту 1 статті 5, очевидно, не може тлумачитися як такий, що дозволяє затримання особи лише тому, що її погляди або поведінка відхиляються від норм, панівних у конкретному суспільстві. У цьому ж рішенні сформульовано три обов'язкові критерії без дотримання яких затримання вважається свавільним:

1. Об'єктивна медична експертиза повинна достовірно підтвердити наявність розладу (за винятком екстрених випадків);

2. Характер розладу має бути таким, що вимагає обов'язкової ізоляції (наприклад, через загрозу самоушкодження або агресії до оточуючих);
3. Тривалість затримання має бути обмежена періодом поки розлад фактично зберігається [29].

Важливо, що тримання під вартою таких осіб має здійснюватися виключно у спеціалізованих лікувальних закладах; характер установи повинен відповідати меті лікування та нагляду.

Щодо «алкоголіків», «наркозалежних» та «волоцюг», ЄСПЛ застосовує автономне тлумачення цих понять. У справі «Вітольд Литва проти Польщі» (заява № 26629/95 від 4 квітня 2000 року) Суд роз'яснив, що термін «алкоголіки» не обмежуються лише особами з клінічним діагнозом залежності. Він поширюється також і на осіб, чия поведінка під впливом алкоголю становить загрозу громадському порядку або їх власній безпеці. Однак, це не означає, що пункт 1 (е) дозволяє затримання особи тільки тому, що вона споживає алкоголь. До того ж, практика затримання особи з метою «протвердження» не повинна перетворюватися на покарання [30]. Судова практика щодо «волоцюг» є досить бідною. Позбавлення волі за цією підставою в сучасному демократичному суспільстві зустрічається рідко і вимагає надзвичайно високого рівня обґрунтування, щоб не стати інструментом дискримінації окремих верств населення.

Пункт 1 (f) статті 5 Конвенції надає державам право обмежувати свободу іноземців у двох випадках: для запобігання недозволеному в'їзду та для забезпечення процедур депортації або екстрадиції. На відміну від пункту (с), ця норма не вимагає від держави доводити, що затримання є «обґрунтовано

необхідним» (наприклад, для запобігання втечі); головним критерієм тут є те, що процедура висилки або відмови у в'їзді справді триває. У фундаментальній справі «Сааді проти Сполученого Королівства» (заява №13229/03 від 29 лютого 2008 року) Велика Палата ЄСПЛ підкреслила, що навіть затримання осіб, які шукають притулку, може бути правомірним, якщо воно здійснюється сумлінно, у належних умовах та не перевищує розумного строку. Проте «свобода від свавілля» означає, що місце тримання повинно відповідати статусу особи: іноземці, які не вчиняли злочинів, не повинні утримуватися в умовах, ідентичних тюремним [31]. Правомірність затримання з метою екстрадиції зберігається лише доти, доки держава активно вживає заходів для реалізації цієї мети. Якщо процедура не виконується з «належною ретельністю», позбавлення волі втрачає свій виправданий характер і стає порушенням статті 5. У справі «Солдатенко проти України» ЄСПЛ констатував порушення саме через відсутність у національному законодавстві чітких положень, які б регулювали тримання під вартою з метою екстрадиції, що створювало «правовий вакуум» [19].

2.2. Гарантії на отримання інформації та ефективну правову допомогу (ст. 5 (2) ЄКПЛ)

Пункт 2 статті 5 Конвенції виступає фундаментальною гарантією, що забезпечує особі можливість ефективно реалізувати своє право на судовий розгляд законності затримання (*habeas corpus*), передбачене пунктом 4 статті 5 ЄКПЛ. Як зазначив Суд у справі «Ван дер Леер проти Нідерландів» (заява № 11509/85 від 21 лютого 1990 року), цей обов'язок держави має автономний характер і поширюється на всі види позбавлення волі, включно з примусовим психіатричним

лікуванню або затриманню з метою екстрадиції. Сенс цієї норми полягає в тому, що особа не може оскаржити своє ув'язнення, не знаючи фактичних та юридичних підстав для нього [32].

Вимога «невідкладності» інформування не є абсолютною і не зобов'язує поліцейського детально роз'яснювати всі нюанси безпосередньо в момент затримання. Згідно з прецедентом «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства», цей стандарт вважається дотриманим, якщо суттєві причини арешту стають зрозумілими затриманому протягом декількох годин, наприклад, під час першого допиту. Важливою є не форма (письмова чи усна), а зміст: простого посилання на статтю закону недостатньо. Поліція має пояснити фактичну сторону підозри «простою, непрофесійною мовою», щоб навіть особа без юридичної освіти зрозуміла, у чому саме її звинувачують [24]. Справа «Новак проти України» (заява №60846/10 від 31 березня 2011 року) підкреслює, що хоча держава не зобов'язана надавати повний перелік доказів одразу, вона має забезпечити мінімальний рівень конкретики, необхідний для захисту [33].

Особливе місце в системі гарантій посідає вимога надання інформації «зрозумілою мовою». У випадках, коли затриманий не володіє офіційною мовою держави, органи влади зобов'язані залучити перекладача. При цьому, як свідчить справа «Делькур проти Бельгії» (заява № 2689/65 від 17 січня 1970 року), вимоги пункту 2 статті 5 можуть бути задоволені не лише через переклад документів, а й через усні роз'яснення під час подальших процесуальних дій, за умови, що це зроблено оперативно. Для осіб, які за станом здоров'я не здатні сприйняти інформацію (наприклад, через важкий психічний розлад), обов'язок інформування трансформується у надання даних їхнім представникам – адвокатам або опікунам. Це забезпечує безперервність захисту навіть у ситуаціях, коли сам затриманий є вразливим, і запобігає ризику свавільного тримання під вартою поза межами

правового контролю [21, с. 21-23].

Ще однією важливою передумовою права на справедливий суд, забезпечуючи особі право на оскарження затримання є право на ефективну правову допомогу. Відповідно до пункту 3 (с) статті 6 ЄКПЛ, кожен затриманий має право на захист, що виникає з моменту «кримінального обвинувачення», яке, своєю чергою, ЄСПЛ трактує автономно – будь-яке фактичне обмеження свободи пересування особи правоохоронними органами вже вважається початком цієї процедури. Європейський суд у справі «Без проти Бельгії» (заява № 71409/10 від 9 листопада 2018 р.) наголошує, що вразливість підозрюваного на початковому етапі затримання є найбільшою, тому негайний доступ до правової допомоги виступає фундаментальним запобіжником проти психологічного тиску, застосування недозволених методів ведення розслідування, катувань та порушення свободи від самовикриття [34].

Ключовим прецедентом у цій сфері є справа «Салдуз проти Туреччини» (заява № 36391/02 від 27 листопада 2008 року), де Велика палата ЄСПЛ встановила стандарт, згідно з яким доступ до адвоката має надаватися, як правило, з першого допиту підозрюваного. Будь-які обмеження цього права без вагомих причин порушують справедливість судового розгляду, якщо самовикривальні свідчення, отримані без захисника, лягли в основу обвинувального вироку [13]. У справі «Даянан проти Туреччини» (заява № 7377/03 від 13 жовтня 2009 року) Суд додатково розширив обсяг цієї гарантії, зазначивши, що право на правову допомогу включає не саму лише присутність адвоката на допиті, а й конфіденційне обговорення справи з особою, організацію стратегії захисту, збір доказів та контроль за законністю умов тримання під вартою [35]. У держави також наявний обов'язок забезпечити «практичну та ефективну» правову допомогу особі, а не лише формальну (номінальну). Відповідно до цього стандарту, якщо призначений

державою адвокат відверто не виконує свої функції, держава зобов'язана втрутитися та забезпечити заміну захисника для реального захисту прав особи. Відповідний висновок міститься у справі «Артіко проти Італії» (заява № 6694/74 від 13 червня 1980 року) [36].

Потреба в професійній допомозі передбачає не лише консультації адвоката із затриманим, а й повноцінне представництво особи у судовому засіданні, яке має відповідати принципам змагальності та рівності сторін. Про гарантію на справедливий судовий розгляд йтиметься у наступних розділах роботи, проте, щодо права на захисника варто зазначити наступне: особа, яка оспорує своє затримання повинна знати про всі доводи та докази сторони обвинувачення і мати можливість відповісти на них. Відповідно до рішення «Тот проти Австрії» (заява № 11894/85, від 12 грудня 1991 року) абсолютно неприпустимим є заслуховування сторони обвинувачення судом за відсутності затриманого [37]. Порухення пункту 4 статті 5 ЄКПЛ було встановлено і у справі «Ламі проти Бельгії» (заява № 10444/83 від 30 березня 1989 року), де державних захисник мав доступ до офіційних матеріалів справи, а затриманий – ні [38]. В українській практиці цей стандарт імплементовано через обов'язок слідчого забезпечувати захиснику доступ до матеріалів, що стали причиною для затримання.

2.3. Стандарти оперативності судового контролю за затриманням (ст. 5 (3) ЄКПЛ)

Судовий контроль за втручанням правоохоронного органу в право людини на свободу та особисту недоторканність є невід'ємним елементом гарантії що міститься у пункті 3 статті 5 Конвенції. Ця вимога впливає безпосередньо з

принципу верховенства права. У світлі практики ЄСПЛ судовий контроль у розумінні даного пункту виконує критично важливу функцію: він служить превентивним засобом проти можливого неналежного поведіння, ризик якого є високим саме тоді, коли особа перебуває у вразливому стані, під повним контролем правоохоронних органів. Крім того, він забезпечує захист від зловживання повноваженнями, гарантуючи, що позбавлення волі здійснюється суворо у обмежених цілях і виключно відповідно до встановленого законом порядку.

Структурно пункт 3 статті 5 охоплює два окремі аспекти правового захисту: право негайно постати перед суддею (право на оперативний судовий контроль за фактом затримання) та право на судовий розгляд протягом розумного строку або звільнення.

Як зазначає Суд у рішенні «Де Йонг, Балже і Ван ден Брінк проти Нідерландів» (заяви № 8805/79, 8806/79, 9242/81 від 22 травня 1984 року) вступна частина пункту 3 статті 5 має на меті забезпечення негайного і автоматичного судового контролю за затриманням [16]. Як вже було зазначено вище, термін «негайно» у контексті Конвенції є автономним поняттям, яке не може підлягати широкому тлумаченню на користь держави. Суворі обмеження у часі накладаються для того, щоб виключити будь-який ризик для самої сутності права на свободу. «Судовий контроль при першому доставленні заарештованої особи повинен перш за все бути негайним, щоб забезпечити виявлення будь-якого жорстокого поведіння, а також звести до мінімуму будь-яке необґрунтоване втручання в свободу особистості. Суворі обмеження в часі, що накладаються цією вимогою, не передбачають широкого тлумачення, інакше це б призвело до серйозного послаблення процесуальних гарантій на шкоду особистості та до ризику пошкодження самої сутності права, захищеного в цьому положенні» –

зазначено у справі «Маккей проти Сполученого Королівства» (заява № 543/03 вид 3 жовтня 2006 року) [39].

Згідно з усталеною практикою, будь-який строк затримання особи без судового контролю, що перевищує чотири дні є надто тривалим та порушує пункт 3 статті 5 ЄКПЛ. Навіть у справах, пов'язаних з розслідуванням актів тероризму, де держава має об'єктивні потреби у більш тривалому часі для проведення слідчих дій, Суд залишається непохитним у дотриманні цього чотириденного ліміту. Більш короткі строки також можуть бути визнані такими, що порушують вимогу негайності, якщо держава не зможе продемонструвати наявності виняткових обставин, які перешкоджали б доставленню затриманого до судді раніше [21, с. 24].

Яскравим прикладом суворості даного стандарту, зокрема, щодо вразливих груп населення, є справа «Іпек та інші проти Туреччини» (заяви № 17019/02 та 30070/02 від 3 лютого 2009 року), де Суд визнав порушенням затримання двох шістнадцятирічних підлітків на строк 3 дні та 9 годин без судового нагляду. «Суд вважає, що затримка з представленням заявників судді не була достатньо «невідкладною» у розумінні цього положення: по-перше, Суд надає великого значення тому факту, що заявники були неповнолітніми на момент їхнього арешту. Проте цей факт, очевидно, не був узятий до уваги органами розслідування, зокрема прокурором, який продовжив тримання заявників під вартою ще на два дні. По-друге, ці неповнолітні перебували під вартою понад три дні за відсутності будь-яких гарантій – таких як доступ до адвоката – проти можливого свавілля з боку державних органів. Нарешті, протягом цього часу єдині слідчі дії, проведені поліцією щодо заявників, обмежувалися їхнім допитом 3 грудня 2001 року – через два дні після арешту і за день до того, як їх доставили до судді. Якщо проводилися інші слідчі дії, Уряд не зміг вказати на них Суду. За таких обставин Суд, особливо

з огляду на молодий вік заявників, вважає, що жоден із аргументів, наведених Урядом у загальних рисах, не є достатнім для виправдання їхнього тримання під вартою в поліції понад три дні, навіть у контексті розслідування терористичної діяльності» [40]. Це рішення підкреслює, що стандарт оперативності є ще більш суворим, коли йдеться про неповнолітніх та осіб у стані вразливості. Більш того, навіть наявність об'єктивної потреби держави у більш тривалому розслідуванні злочинів тероризму не є виправданням для продовження строку затримання, оскільки це порушувало б принципи рівності та пропорційності. Також, якщо держава протягом строку затримання не вживає жодних заходів з розслідування злочину, тривалий строк затримання не піддається жодній аргументації, тож не є пропорційним заходом у будь-якому випадку.

Судовий контроль за затриманням повинен бути автоматичним. На практиці, це означає, що він не може залежати від подання особою попередньої заяви, скарги, клопотання тощо. Така вимога є фундаментальною відмінністю між пунктом 3 та 4 статті 5 ЄКПЛ. Остання забезпечує право особи звернутися до суду для перевірки правомірності затримання (також відома як принцип *habeas corpus*), натомість пунктом 3 передбачено позитивний обов'язок держави забезпечити автоматичну перевірку правомірності такого затримання.

Розкриваючи зміст поняття «суддя або інша посадова особа, якій закон надає право здійснювати судову владу» у значенні пункту 3 статті 5 ЄКПЛ, Суд у справі «Шиссер проти Швейцарії» (заява № 7710/76 від 4 грудня 1979 року) зазначає, що даний вираз є синонімом слова «компетентний судовий орган» в пункті 1 (с) статті 5 ЄКПЛ. При цьому, здійснення «судової влади» не обов'язково обмежується розглядом судових спорів. Стаття 5 § 3 включає в себе посадових осіб прокуратури, а також суддів, що засідають у судах. «Посадова особа», згадана в пункті 3, повинна надавати гарантії, що відповідають «судовій» владі, покладеній

на неї відповідно до закону. «Посадова особа» не ідентична «судді», але повинна мати деякі ознаки останнього, тобто відповідати певним умовам, кожна з яких представляє собою гарантію для заарештованого. Першою та обов'язковою умовою для посадової особи є її повна незалежність від виконавчої влади та сторін провадження. Крім того, згідно зі статтею 5 пункту 3, існують як процесуальні, так і матеріальні вимоги. Процесуальна вимога покладає на «посадову особу» обов'язок особисто заслухати особу, доставлену до неї; матеріальна вимога покладає на неї обов'язки щодо розгляду обставин, що свідчать за або проти тримання під вартою, прийняття рішення з посиланням на правові критерії щодо того, чи існують підстави, що виправдовують тримання під вартою, та винесення наказу про звільнення, якщо таких підстав немає [41]. У рамках першої автоматичної перевірки обставин арешту та взяття під варту повинні розглядатися питання його законності, а також існування обґрунтованої підозри в тому, що заарештована особа скоїла правопорушення, тобто чи тримання під вартою перебуває в межах допустимих винятків, викладених у пункті 1 (с) статті 5. Відтак, посадова особа, яка наділена повноваженнями щодо автоматичного контролю за затриманням обов'язково повинна мати повноваження на винесення обов'язкового розпорядження про звільнення затриманого у разі відсутності підстав для такого затримання. Якщо таких повноважень у посадової особи немає – вона не може вважатися такою, що здійснює судову владу за пунктом 3 статті 5 ЄКПЛ [39].

Друга частина пункту 3 статті 5 регулює період від першого доставлення особи до судді до винесення вироку судом першої інстанції. У контексті національного права цей етап відповідає процедурі тримання під вартою, тоді як попередня стадія стосується безпосередньо затримання. Оскільки предметом даної роботи є виключно стандарти оперативності судового контролю за затриманням, подальший детальний аналіз підстав та умов тримання під вартою виходить за

межі дослідження.

Разом з тим, варто коротко зазначити основні гарантії, що діють на цьому подальшому етапі згідно з практикою ЄСПЛ (зокрема у справах «Вемхофф проти Німеччини», «Солмаз проти Туреччини», «Маккей проти Сполученого Королівства» та ін.):

1. Презумпція на користь звільнення до винесення вироку.
2. Обов'язок держави доводити необхідність подальшої ізоляції «релевантними та достатніми» причинами, уникаючи шаблонних формулювань.
3. Вимога проявляти «особливу ретельність» у проведенні провадження, коли особа позбавлена свободи.
4. Обов'язковий розгляд альтернативних запобіжних заходів та пропорційність застави [21, с. 26-31].

2.4. Механізми судового перегляду законності затримання (ст. 5 (4) ЄКПЛ) та право на компенсацію за незаконне затримання (ст. 5 (5) ЄКПЛ)

Пункти 4 та 5 статті 5 Конвенції створюють систему процесуальних гарантій, що забезпечують ефективний контроль за діями виконавчої влади та надають особі можливість відновити свої права у разі їх порушення. Судовий контроль за законністю позбавлення свободи, відомий як інститут *habeas corpus*, вимагає від держав надання затриманим особам швидкого доступу до суду, який наділений повноваженнями не лише перевіряти формальну правильність

документів, а й досліджувати саму суть підстав для тримання під вартою. Паралельно з цим, право на компенсацію за незаконне затримання виступає як засіб матеріального та морального відновлення порушеного статусу особи, гарантуючи, що держава несе відповідальність за свавільні дії своїх органів.

Як уже зазначалося вище, важливо розрізняти дві форми судового контролю, передбачені статтею 5 Конвенції. Пункт 3 статті 5 вимагає автоматичного представлення особи перед суддею негайно після її затримання за підозрою у вчиненні правопорушення. Цей контроль не залежить від волі затриманого і має на меті перевірку обґрунтованості підозри на початковому етапі. Натомість пункт 4 статті 5 ЄКПЛ надає затриманій особі право самостійно ініціювати провадження для перевірки законності її тримання під вартою. Ця гарантія поширюється на усі види обмеження свободи, що передбачені пунктом 1 статті 5 ЄКПЛ. Як зазначив ЄСПЛ у справі «Луценко проти України» (заява № 6492/11 від 03 липня 2012 року), відсутність автоматичного судового контролю за пунктом 3 статті 5 ЄКПЛ не може бути компенсована наявністю можливості подати скаргу за пунктом 4 статті 5 ЄКПЛ, оскільки ці механізми мають різну мету та природу [42].

Пункт 4 статті 5 Конвенції встановлює, що кожна особа, позбавлена свободи, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним. Ця норма вимагає від держав створення ефективних засобів правового захисту, які відповідають низці критеріїв: судовий характер органу, змагальність процедури, оперативність розгляду та достатній обсяг перевірки. Про більшість з цих гарантій йшлося у попередніх розділах роботи, зокрема, при дослідженні питання автоматичної перевірки законності затримання, та, все ж, варто звернути увагу на наступне.

Вимога «без зволікання», тобто оперативності судового перегляду є

ключовим його стандартом. Оскільки затримання за своєю природою є короткочасним заходом, Суд оцінює оперативність реагування судової системи з урахуванням тривалості самого обмеження свободи. У практиці ЄСПЛ вироблено наступні орієнтири щодо оперативності перегляду скарг на затримання:

- Затримання до двох діб. Як правило, розгляд справ на таке коротке затримання виявляється неможливим або таким, що не порушує Конвенцію, оскільки особа зазвичай звільняється ще до моменту практичної активації судового механізму. Так, у справі «Слівенки проти Латвії» (заява № 48321/99 від 09 жовтня 2003 року) Суд зазначає, що заявниці були швидко звільнені з-під варти ще до того, як могла бути приведена в дію процедура будь-якої судової перевірки законності їхнього затримання. При цьому предметом вимог пункту 4 Статті 5 Конвенції не є засоби правового захисту, які можуть слугувати цілям перевірки законності тримання людини під вартою протягом певного періоду часу, який уже завершився, включаючи, зокрема, короткострокове взяття під варту, яке мало місце у цій справі (менше 24 годин та 30 годин, відповідно) [43].
- Затримання від 3 до 5 діб. У таких випадках відсутність доступу до суду для оскарження затримання часто визнається порушенням. Наприклад, у справі «Чонка проти Бельгії» (заява № 51564/99 від 05 лютого 2002 року) Суд встановив, що затримання особи з метою подальшої депортації на 5 діб, без доступу до правової допомоги та фактичної можливості оскаржити своє затримання у суді є порушенням п. 4 ст. 5 Конвенції [44].

Ефективність судового перегляду за пунктом 4 статті 5 ЄКПЛ неможлива без дотримання принципу рівності сторін. Затримана особа та її захисник повинні

мати доступ до тих матеріалів, на підстав і яких було здійснено затримання, щоб мати реальну змогу оскаржити його у суді. Так, Суд у справі «Гарсія Альва проти Німеччини» (заява № 23541/94 від 13 лютого 2001 року) постановив, що процедура перевірки законності тримання під вартою має бути змагальною та забезпечувати рівність сторін. Це означає, що захисник повинен мати доступ до тих матеріалів слідства (зокрема, показань свідків), які є ключовими для обґрунтування підозри та подальшого ув'язнення. Суд наголосив, що хоча інтереси розслідування можуть вимагати певної секретності, вони не можуть виправдовувати обмеження прав захисту на ознайомлення з доказами, без яких неможливо ефективно оспорити правомірність позбавлення свободи. Оскільки заявнику відмовили в доступі до протоколів допитів, на яких ґрунтувався його арешт, було визнано порушення пункту 4 статті 5 Конвенції [45].

Судовий розгляд за пунктом 4 статті 5 не повинен обмежуватися лише формальною перевіркою на відповідність національному праву. Суд зобов'язаний дослідити обґрунтованість підозри (чи наявні факти та інформація, що переконали б об'єктивного спостерігача у причетності особи до правопорушення) та чи не було допущено свавілля під час затримання (чи не було воно здійснено з прихованою метою, внаслідок недобросовісності органів влади тощо). Так, Суд у справі «Мурен проти Німеччини» (заява № 11364/03 від 09 липня 2009 року) Суд підкреслив, що недоліки у постанові про затримання у розумінні національного права не завжди роблять незаконним затримання як таке відповідно до пункту 1 статті 5 Конвенції, якщо ці недоліки не є «фундаментальними» (тобто дотримано принципів пропорційності, обґрунтованості, заборони свавілля). При цьому, у разі існування таких помилок у судовому рішенні національного суду, вимагається, аби суд діяв з особливою ретельністю та швидкістю для виправлення цих недоліків під час перегляду рішення, відповідно фундаментального права на судовий

розгляд, що міститься у пункті 4 статті 5 Конвенції [46].

Право на компенсацію за пунктом 5 статті 5 ЄКПЛ є похідним і стає чинним лише за умови встановлення порушення одного з попередніх пунктів цієї статті, що регулюють законність затримання або швидкість судового перегляду. Це означає, що як тільки національний суд або безпосередньо ЄСПЛ констатує незаконність позбавлення волі, держава автоматично зобов'язана надати реальну та юридично визначену можливість вимагати відшкодування шкоди. Ключовим принципом у цьому контексті є вимога «достатньої юридичної визначеності» засобів правового захисту. Суд наголошує, що право на компенсацію не може бути теоретичним чи ілюзорним; воно має бути забезпечене чітким національним механізмом, який дозволяє особі отримати виплати без надмірних процедурних перешкод. Якщо правова система держави пропонує компенсацію лише у вузьких випадках, наприклад, тільки при скасуванні рішення національним судом, це створює прогалину для тих ситуацій, де порушення було виявлено безпосередньо ЄСПЛ. Особливу проблему становлять випадки, коли затримання формально відповідало внутрішньому законодавству, але було визнано порушенням Конвенції через недоліки самої процедури або відсутність судового контролю. У справі «Станєв проти Болгарії» (заява № 36760/06 від 17 січня 2012 року) Суд підкреслив, що неможливість отримати відшкодування на національному рівні після того, як ЄСПЛ уже встановив факт порушення, прямо свідчить про недотримання пункту 5 статті 5. Держава не може виправдовувати відсутність компенсації тим, що її власні суди вважали дії органів влади законними [47].

Право на відшкодування, гарантоване пунктом 5 статті 5 Конвенції, передусім передбачає фінансову компенсацію, яка має охоплювати не лише матеріальні збитки, а й моральні страждання, спричинені незаконним позбавленням волі. Хоча держави мають право вимагати від заявника доведення

наявності такої шкоди, надмірний формалізм у процесі підтвердження нематеріальних витрат неприпустиме оскільки він нівелює саму суть права на захист. Згідно з позицією ЄСПЛ у справі «Данев проти Болгарії» (заява № 9411/05 від 2 вересня 2010 року), суворі вимоги до доказів моральної шкоди за умови встановленого факту незаконного тримання під вартою не узгоджуються з конвенційними стандартами [48].

Водночас ефективність цього права прямо залежить від адекватності суми виплаченого відшкодування. Конвенція не встановлює конкретних грошових меж, проте присуджена їй національному рівні компенсація не може бути мізерною або очевидно непропорційною серйозності вчиненого порушення прав особи. Як зазначено у рішенні «Василевський і Богданов проти Росії» (заяви №52241/14 та 74222/14 від 10 липня 2018 року), виплата символічних або надто низьких сум перетворює гарантоване право на фікцію, що фактично позбавляє особу реального механізму захисту від свавілля влади [49].

Проведений аналіз європейських стандартів захисту права на свободу дозволяє дійти висновку, що стаття 5 ЄКПЛ є не лише нормою прямої дії, а й комплексним методологічним орієнтиром для національних правових систем, що визначає мінімальний рівень гарантій, нижче якого жодна держава-учасниця не може опускатися.

Дослідження правового змісту пункту 1 статті 5 ЄКПЛ засвідчило, що перелік допустимих підстав для позбавлення свободи є вичерпним і не підлягає

розширеному тлумаченню на розсуд держав-учасниць. При цьому ЄСПЛ послідовно застосовує доктрину автономного тлумачення, відповідно до якої кваліфікація заходу у національному праві – зокрема як «адміністративного» чи «запобіжного» – не є вирішальною. Визначальним залишається фактичний ступінь обмеження свободи, оцінюваний за сукупністю критеріїв типу, тривалості та характеру застосованого заходу. Концептуальним стрижнем усієї системи виступає вимога до «якості закону»: позбавлення волі має ґрунтуватися не на будь-якій нормі, а на нормі доступній, чіткій і передбачуваний у своїх наслідках, що виключає ризик свавілля. Системні порушення цього стандарту, виявлені у справах «Солдатенко проти України» та «Новік проти України», свідчать про те, що наявність законодавчих прогалин щодо строків та процедур позбавлення волі є самостійною підставою для констатації порушення Конвенції [19, 20].

Аналіз гарантій, передбачених пунктом 2 статті 5 ЄКПЛ, показав, що право на невідкладне отримання інформації про підстави затримання є передумовою для реалізації всіх інших конвенційних механізмів захисту. Практика ЄСПЛ сформувала чіткий стандарт змістовності такого інформування: просте посилення на норму закону є недостатнім; органи влади зобов'язані роз'яснити фактичні підстави підозри зрозумілою мовою. Нерозривно пов'язаним із цим правом є доступ до ефективної правової допомоги, стандарт якого, закріплений у справі «Салдуз проти Туреччини», вимагає залучення захисника не з формального моменту пред'явлення обвинувачення, а з моменту першого допиту або будь-якої іншої слідчої дії. При цьому критерієм є не формальна присутність адвоката, а реальна ефективність наданої ним допомоги, включаючи конфіденційне спілкування, формування стратегії захисту та контроль за умовами тримання під вартою [13].

Дослідження стандартів оперативності судового контролю, встановлених

пунктом 3 статті 5 ЄКПЛ, дозволяє констатувати, що ЄСПЛ виробив непохитну позицію щодо граничних часових меж: будь-який строк затримання без судового контролю, що перевищує чотири доби, є порушенням Конвенції незалежно від складності справи чи особливостей розслідування. Принципово важливим є те, що цей контроль має бути автоматичним і не може обумовлюватися ініціативою самої затриманої особи. Орган, що здійснює контроль, повинен відповідати критеріям незалежності від виконавчої влади та бути наділеним реальними повноваженнями приймати обов'язкові рішення про звільнення – без цих ознак він не може вважатися таким, що здійснює судову владу у розумінні Конвенції. Підвищену суворість цей стандарт набуває щодо вразливих груп, зокрема неповнолітніх, де навіть строк у три доби без судового розгляду, як підтверджено у справі «Іпек та інші проти Туреччини», визнається неприпустимим [40].

Аналіз механізмів судового перегляду за пунктом 4 та права на компенсацію за пунктом 5 статті 5 ЄКПЛ засвідчив, що ці норми утворюють логічне завершення всієї гарантійної системи. Пункт 4 забезпечує особі право самостійно ініціювати змагальне провадження, в якому суд досліджує не лише формальну відповідність затримання національному праву, а й наявність обґрунтованої підозри та відсутність свавілля. Дотримання принципу рівності сторін при цьому вимагає надання захиснику доступу до ключових матеріалів, що обґрунтовують затримання. Право на компенсацію за пунктом 5, своєю чергою, набуває чинності автоматично за умови встановлення будь-якого порушення попередніх пунктів і не може бути ні теоретичним, ні символічним: розмір відшкодування повинен бути пропорційним серйозності порушення, а процедура його отримання – позбавленою надмірного формалізму.

Таким чином, система гарантій статті 5 ЄКПЛ являє собою цілісний і взаємопов'язаний механізм, у якому кожен наступний пункт логічно доповнює

попередній. Ефективність цього механізму забезпечується не ізольованим застосуванням окремих норм, а їх системним взаємодією, де порушення будь-якої ланки підриває цілісність всього захисту. Саме цей системний підхід, відпрацьований у багатолітній практиці ЄСПЛ, є методологічним орієнтиром для оцінки ефективності національного законодавства України, що розглядається у наступних розділах роботи.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СВОБОДУ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ГАРМОНІЗАЦІЇ

3.1. Типові процесуальні порушення та системні прогалини КПК України щодо механізму затримання

Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність у межах кримінального провадження є однією з найскладніших ділянок правозастосовної діяльності в Україні. Попри прогресивні положення КПК 2012 року, механізм затримання особи залишається вразливим до системних зловживань та процедурних помилок, що нерідко призводить до визнання окремих доказів недопустимим та порушення міжнародних зобов'язань держави, підриву її іміджу на міжнародній правовій арені.

Переходячи до аналізу системних порушень та прогалин щодо процедури затримання в українському правовому полі, необхідно розпочати з практики ЄСПЛ у відповідних справах проти України. Відтак, виходячи зі щорічного офіційного статистичного аналізу ЄСПЛ («Annual Report 2025 of the European Court of Human Rights», Council of Europe) усього проти України було розглянуто 164 справи (лише у 4 було встановлено відсутність порушення положень Конвенції), з них 68 – порушення статті 5 Конвенції. У 2025 році Україна увійшла до лідерів-порушників по статті 5, поступаючись у кількісних показниках лише Російській Федерації [50]. При цьому, така негативна картина простежується вже

протягом декількох років, і, не дивлячись не усі вже винесені рішення, не має тенденції до зменшення.

За оцінкою судді ЄСПЛ від України Миколи Гнатовського, існує шість базових сценаріїв, у яких Суд констатує порушення Україною права на свободу та особисту недоторканність:

1. позбавлення свободи не на підставі судового рішення;
2. ухвалення рішення про тримання під вартою без зазначення строку;
3. відсутність будь-яких підстав у рішенні про надання дозволу на затримання;
4. затримка зі звільненням особи з-під варти;
5. затримка зі складанням протоколу про затримання;
6. відсутність правових підстав для арешту без попереднього рішення суду [51].

Першою системною проблемою, яка пронизує всю процедуру затримання, є відповідність між моментом фактичного обмеження волі та моментом його юридичного оформлення у протоколі. Стаття 209 КПК України чітко визначає, що особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд зі службовою особою. Проте на практиці правоохоронні органи часто застосовують так зване «запрошення на бесіду» або «доставлення для встановлення особи», що фактично є затриманням без складання протоколу. Це створює «сіру зону» тривалістю у декілька годин, протягом яких затримана особа позбавлена права на основоположні гарантії. У справі «Грубник проти України» ЄСПЛ констатував порушення пункту 1 статті 5 Конвенції через те, що заявник фактично перебував під вартою понад 23 години без

документального оформлення. Суд наголосив, що «відсутність протоколу про затримання має само собою вважатися серйозним недоліком», оскільки незадокументоване тримання особи під вартою є «повним запереченням фундаментально важливих гарантій». Будь-яке подальше визнання державою факту затримки зі складанням протоколу не виправляє ситуацію, якщо в момент самого затримання не було складено відповідних документів. Суд також підкреслив негативний вплив такої затримки на процесуальні права особи. Через те, що протокол склали лише наступного дня, доступ заявника до захисника, офіційне роз'яснення прав обвинуваченого відбулися із запізненням. Це прямо суперечить вимозі Конвенції щодо законності тримання під вартою, оскільки відсутність протоколу фактично виключає можливість негайної реалізації права на захист. Стосовно затримання без ухвали суду за статтею 208 КПК України, Суд звернув увагу на недотримання умови «безпосередності». Заявника затримали через три тижні після вчинення терористичного акту, тоді як закон дозволяє затримання без ухвали лише «щойно» після злочину або за вказівкою очевидців «безпосередньо після» події. Суд зазначив, що термін у три тижні за своєю суттю суперечить буквальному тлумаченню поняття безпосередності. ЄСПЛ критично поставився до того, що національні суди не надали жодних пояснень, чому затримання через такий тривалий час вважалося законним. Оскільки аргументи заявника про порушення часових меж були проігноровані, Суд зробив висновок, що затримання було здійснено «відповідно до процедури, встановленої законом». Це підтвердило системну проблему застосування статті 208 КПК України як універсального інструменту затримання без судового контролю навіть за відсутності ознак невідкладності [52].

Наступна справа, «Богай та інші проти України» (заява № 38283/18 від 03 квітня 2025 року), стосувалася незаконного затримання протестувальників біля

будівлі суду в Одесі у 2016 році. Ключовим правовим питанням тут стало розмежування між простим обмеженням свободи пересування та фактичним позбавленням волі у розуміння статті 5 конвенції. Суд наголосив, що для встановлення факту позбавлення свободи слід враховувати цілу низку критеріїв: вид, тривалість, наслідки та спосіб застосування відповідного заходу. У цій справі заявників примусово доставили до відділу поліції, де вони перебували близько трьох годин. Хоча Уряд стверджував, що вони прибули добровільно для «з'ясування обставин», Суд відкинув ці доводи, оскільки заявники свідчили про застосування сили, повалення на землю та використання кайданок. ЄСПЛ підтвердив свою усталену позицію, що перебування особи у відділі поліції навіть протягом короткого часу (від 45 хвилин до кількох годин) є позбавленням свободи. Суд зазначив, що вирішальним є елемент примусу: якщо особа не може піти за власним бажанням, вона вважається затриманою. У цій справі примусовий характер доставлення до відділку був очевидним, попри спроби влади зареєструвати заявників як «запрошених осіб» у журналах обліку. Окрему увагу Суд приділив питанню документування затримання. Було встановлено, що щодо заявників не складали протоколи про адміністративне затримання. Суд наголосив, що «відсутність протоколу про затримання сама собою має розглядатися як найсерйозніше порушення», оскільки незадокументоване затримання є повним запереченням фундаментальних гарантій статті 5 Конвенції [53].

У рішенні «Ритіков проти України» (заява № 52855/19 від 23 травня 2024 року) Судом було встановлено порушення пункту 1 статті 5 Конвенції, оскільки затримання заявника без ухвали суду було незаконним і свавільним. Хоча влада посилалася на статтю 208 КПК України, протокол затримання не містив жодних конкретних обставин, які підтверджували б «нагальність» ситуації. Суд зауважив, що заявник у момент появи поліції спав у готельному номері, а отже, не було

жодних ознак того, що він був затриманий безпосередньо під час вчинення злочину або що на нього вказували очевидні ознаки щойно вчиненого правопорушення. ЄСПЛ підкреслив, що просте згадування статті 208 КПК України у протоколі без опису реальних підстав для затримання «по гарячих слідах» не є належною гарантією проти свавілля. Суд зазначив, що практика надання недостатніх деталей у протоколах, яка критикувалася ще з часів старого КПК, на жаль, продовжується і в межах чинного законодавства. Оскільки національні органи не змогли довести необхідність затримання саме без ухвали суду, таке позбавлення свободи було визнано несумісним із принципом правової визначеності. Стосовно пункту 5 статті 5 Конвенції, Суд констатував порушення через відсутність у заявника реального права на компенсацію. В Україні право на відшкодування за незаконне затримання виникає лише за умови, що його незаконність була визнана національним судом. Оскільки українські суди у цій справі вважали затримання «законним», заявник опинився у правовому вакуумі, не маючи жодного механізму для отримання компенсації за порушення, встановлене Європейським судом [54].

Отже, аналіз наведених справ дозволяє виокремити першу системну прогалину – невідповідність між фактичним та юридично зафіксованим моментом затримання. Попри чітку дефініцію, закріплену у статті 209 КПК України, правоохоронні органи системно вдаються до практики «неформального контакту» з особою, маскуючи фактичне позбавлення волі під видом добровільного доставлення або адміністративного з'ясування обставин. Наслідком є утворення часового проміжку «правового небуття», в межах якого особа фактично позбавлена всіх конвенційних гарантій, а державні органи уникають процесуальних зобов'язань. ЄСПЛ послідовно кваліфікує таку практику як порушення пункту 1 статті 5 ЄКПЛ, наголошуючи, що відсутність протоколу є не

технічним недоліком, а системним запереченням фундаментальних прав затриманого.

Другою системною проблемою є неналежне документування підстав затримання без ухвали слідчого судді у протоколі затримання. Як було встановлено у справі «Ритіков проти України», правоохоронні органи нерідко обмежуються формальним посиланням на статтю 208 КПК України без опису конкретних фактичних обставин, що зумовили застосування заходу. Протокол затримання в такому разі перетворюється на суто декларативний документ, що лише відтворює диспозицію законодавчої норми, але не відображає реального обґрунтування її застосування. Це унеможлиблює ефективний судовий контроль за законністю затримання, позаяк слідчий суддя позбавлений фактичної бази для оцінки наявності ознак невідкладності. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що подібна «трафаретна» практика складання протоколів є системною рисою українського правозастосування, що зберігається попри зміну процесуального законодавства, і сама по собі свідчить про відсутність реального запобіжника проти свавілля [54].

Третьою системною прогалиною є проблема забезпечення права на захист із моменту фактичного затримання. Незважаючи на те, що частина 4 статті 208 КПК України зобов'язує уповноважену службову особу роз'яснити затриманому право мати захисника одразу після затримання, а стаття 213 КПК України – невідкладно повідомити орган, уповноважений на надання безоплатної правової допомоги, на практиці ці вимоги виконуються формально або із суттєвою затримкою. Проблема набуває особливої гостроти у ситуаціях незадокументованого затримання: якщо правоохоронці не визнають особу «затриманою» у процесуальному сенсі, обов'язок залучення захисника у них формально не виникає.

Четвертою суттєвою прогалиною залишається відсутність у КПК України

вичерпного та чіткого переліку уповноважених службових осіб, наділених правом здійснювати затримання. Як вже зазначалося у першому розділі роботи, стаття 191 КПК України містить лише загальне відсилання до осіб, «яким законом надане право здійснювати затримання», без конкретизації їх переліку. Така законодавча невизначеність не відповідає стандарту «якості закону», виробленому у практиці ЄСПЛ, оскільки унеможливорює чітке передбачення особою кола суб'єктів, уповноважених обмежувати її свободу, і тим самим створює ризик свавільного тлумачення цього питання правозастосовними органами.

П'ятою проблемою, що вимагає окремої уваги, є механізм компенсації за незаконне затримання, а точніше – його практична недієвість. Як було встановлено у справі «Ритіков проти України», чинне законодавство обумовлює право на відшкодування шкоди фактом визнання незаконності затримання саме національним судом. За умови, коли останній не встановлює порушення, а відповідне рішення виноситься безпосередньо ЄСПЛ, особа опиняється у правовому вакуумі та позбавляється реальної можливості отримати компенсацію на національному рівні. Такий механізм прямо суперечить вимогам пункту 5 статті 5 ЄКПЛ щодо «достатньої юридичної визначеності» права на відшкодування, а його збереження в незмінному вигляді свідчить про структурний характер виявленої проблеми [54].

Таким чином, системний аналіз практики ЄСПЛ дозволяє констатувати, що проблеми у сфері затримання особи в Україні мають не епізодичний, а структурний характер. Вони охоплюють увесь процесуальний ланцюг – від моменту фактичного обмеження свободи до забезпечення права на компенсацію – і не можуть бути усунені виключно шляхом правозастосовного тлумачення без відповідних законодавчих змін.

3.2. Специфіка реалізації та обмеження гарантій права на свободу в умовах воєнного стану

Правовий режим воєнного стану в Україні за своєю сутністю є винятковим порядком функціонування суспільства та держави, спрямованим на відсіч збройній агресії та забезпечення національної безпеки. Згідно із законодавчим визначенням, що міститься у законі України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Стаття 64 Конституції України передбачає окремі обмеження прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану із зазначенням строку дії цих обмежень. Стаття 29 Конституції України, яка проголошує основоположне право особи на свободу та особисту недоторканність входить до переліку прав, які, за статтею 64 Конституції не можуть бути обмежені навіть за надзвичайних обставин.

Відтак, центральною проблемою у забезпеченні дотримання прав людини

під час воєнного чи іншого надзвичайного стану є баланс між власне правом та вимогами безпеки. Втручання держави у основоположні права вважається правомірним лише за умови дотримання принципів верховенства права, законності та пропорційності.

Україна як учасниця міжнародних договорів також спирається на статтю 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ця стаття надає державам можливість обмеженого і контрольованого відступу від зобов'язань у разі війни або іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації. Проте такий відступ не може стосуватися права на життя (крім смерті внаслідок правомірних воєнних дій), заборони катувань, рабства та покарання без закону. Аналіз свідчить, що будь-які заходи, вжиті в межах дерогації, повинні бути суворо обумовлені гостротою ситуації.

Юридична логіка функціонування держави в такий період базується на теорії «суспільної небезпеки», де виживання нації як цілого стає необхідною умовою для подальшого існування індивідуальних прав. Проте без збереження судового контролю та парламентського нагляду такий режим ризикує перетворитися на легітимізоване свавілля.

Стаття 615 КПК України запроваджує особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, що фактично виступає правовим інструментом адаптації системи правосуддя до екстремальних умов. Основна мета цих законодавчих новел – забезпечити безперервність здійснення правосуддя навіть тоді, коли стандартні процедури стають неможливими через бойові дії або окупацію територій. За 4 роки воєнного стану до цієї статті Кодексу вже 8 разів було внесено зміни (станом на квітень 2026 року), що свідчить про постійну адаптацію законодавства до умов війни.

Важливою специфікою воєнного стану є розширення переліку підстав для

затримання особи уповноваженою службовою особою без попереднього дозволу суду. Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України, законодавець не лише посиляється на загальні випадки, визначені статтею 208 КПК, а й запроваджує альтернативну підставу: наявність обґрунтованих обставин, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні будь-якого злочину.

У мирний час така підстава (ризик втечі) без фактичного захоплення на місці злочину стосувалася лише обмеженого переліку тяжких корупційних злочинів або участі у злочинних організаціях. Умови війни фактично нівелюють ці обмеження, що свідчить про значне збільшення обсягу втручання держави в особисту свободу. Це викликає супротив правозахисників, оскільки створює ризики свавільних затримань без належного обґрунтування «невідкладності».

Як вже було зазначено, процедура затримання в умовах воєнного стану пройшла через суттєві законодавчі зміни, спрямовані на приведення екстремальних заходів у відповідність до Конституції України. На початкових етапах воєнного стану (редакція від 14.04.2022) передбачалося, що строк затримання особи без ухвали слідчого судді міг становити до 216 годин (9 діб) з моменту затримання. Це обґрунтовувалося логістичними труднощами доставки затриманих до суду через активні бойові дії.

Однак через очевидну суперечність цих норм статті 29 Конституції України, яка встановлює абсолютний максимум у 72 години для перевірки судом обґрунтованості тримання під вартою, законодавство було переглянуто. У чинній редакції статті 615 КПК встановлено, що строк затримання без ухвали суду не може перевищувати строк, визначений статтею 211 цього Кодексу, тобто ті самі 72 години.

У разі, якщо в умовах бойових дій відсутня об'єктивна можливість фізично

доставити затриманого до суду у цей 72-годинний строк, розгляд клопотання про запобіжний захід обов'язково здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку для забезпечення дистанційної участі особи. Якщо таку дистанційну участь неможливо забезпечити, особа має бути негайно звільнена.

Практична реалізація права на свободу в умовах війни зіткнулася з необхідністю забезпечення безпеки самих утримуваних осіб. Масштабна евакуація установ виконання покарань із прифронтових територій, а також неможливість забезпечення належних умов тримання під постійними обстрілами, змусили державу переглянути підходи до застосування запобіжних заходів. Пріоритет почав надаватися заходам, не пов'язаним із позбавленням волі, що безпосередньо відобразилося на статистичних показниках пенітенціарної системи.

Аналіз даних Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) свідчить про сталу тенденцію до зменшення кількості осіб у місцях несвободи.

Дата (станом на)	Кількість осіб у СІЗО та УВП з функцією СІЗО	Зміна порівняно з попереднім роком (%)
01.11.2021	17 450	—
01.01.2022	17 100	-2,0%
01.01.2023	15 501	-9,3%
01.01.2024	13 400	-13,5%
01.01.2025	12 948	-3,37%

Таблиця 1. Динаміка чисельності осіб у місцях попереднього ув'язнення

(2021–2025) [55, с 1].

У 2024 році не потрапили до установ виконання покарань з СІЗО та були з них звільнені 9861 особа (минулого року – 8217 осіб). Серед головних причин, з яких особи звільнялися з СІЗО впродовж 2024 року – у зв'язку зі зміною запобіжного заходу – 3042 особи (5715 осіб), у зв'язку із закінченням строку покарання (включаючи умовно-дострокове звільнення) – 1036 осіб (1675 осіб), у зв'язку із застосуванням судами мір покарання, не пов'язаних з позбавленням волі – 338 осіб (781 особа), у зв'язку з припиненням справ судами та за виправдувальними вироками – 8 осіб (25 осіб) [55, с. 1]. Ці статистичні показники є лише одним із проявів тих складних викликів, перед якими постала держава через повномасштабну агресію.

У даному контексті доречно говорити про фактичні наслідки війни, зокрема, на пенітенціарну систему України. Російська Федерація продовжує систематично порушувати фундаментальні права українців, зокрема право на життя, свободу та безпеку. Четвертий рік поспіль цивільні об'єкти та критична інфраструктура, включаючи місця несвободи, зазнають руйнівних обстрілів. Частина таких закладів досі окупована російськими військами. Вплив збройного конфлікту на місця несвободи є досить значним.

За інформацією Національної поліції України на 31 грудня 2023 року зі 109 ізоляторів тимчасового тримання (ІТТ), функціонування 28 тимчасово припинено (9 – у зв'язку з реконструкцією та ремонтними роботами, 3 – вирішується питання щодо ліквідації або ремонту, 6 – через військові дії, 4 – зруйновані (частково зруйновані) під час збройної агресії РФ в Україні, 6 – перебувають на ТОТ). Продовжують функціонувати – 81 ІТТ [56]. Станом на 01.01.2025 року Територіальні органи Національної поліції налічують 95 ізоляторів тимчасового

тримання із загальним лімітом наповнення 2,2 тис. місць. В них станом на 1 січня 2025 року перебувало 94 особи. Всього протягом 2024 року в ІТТ утримувалось 32,3 тис. осіб [55, с. 3]. Згідно зі статистичними даними кількість ІТТ має тенденцію до зменшення що може бути пов'язано як з оптимізацією певних процесів, так і з фізичною неможливістю роботи закладів в прифронтових та окупованих зонах. Статистика також підтверджує факт того, що ІТТ – це, по суті, транзитний пункт для короткострокового тримання осіб – за рік в ІТТ утримувалося 32,3 тис. осіб, хоча одночасно у них перебуває лише близько сотні людей.

Показником реального стану дотримання законності в місцях несвободи є частота правопорушень, що вчиняються співробітниками даних установ. Хоча встановити точну кількість таких випадків практично неможливо, дані Офісу Генерального прокурора дають змогу оцінити загальні масштаби цієї проблеми.

Категорія контролю (за 2024 рік)	Показник
Незаконно утримувані особи, звільнені за ініціативою прокурора	30 осіб (з них 6 — із СІЗО)
Працівники ДКВС, які вчинили кримінальні правопорушення	123 особи
Скарги засуджених, зареєстровані в Мінюсті	276 (облік задоволених скарг не ведеться)
Моніторингові візити НПМ	543

Категорія контролю (за 2024 рік)	Показник
(Омбудсмена) до місць несвободи	
Звернення про порушення права на інформацію	4 717

Таблиця 2. Оцінка порушень прав людини під час затримання та тримання під вартою за даними прокуратури та Омбудсмена

В умовах воєнного стану питання забезпечення прав затриманих в Україні залишається у фокусі пильної уваги вітчизняних правозахисників та міжнародної спільноти. Ключовим етапом незалежної оцінки пенітенціарної та правоохоронної систем став візит делегації Європейського комітету з питань запобігання катуванням (ЄКПТ), що відбувся 16–27 жовтня 2023 року. Це була перша моніторингова місія Комітету з моменту початку повномасштабного вторгнення РФ.

У підсумковому звіті ЄКПТ констатував переважно професійну та коректну поведінку поліцейських, що свідчить про прогрес у реформуванні органів правопорядку. Водночас зафіксовані випадки психологічного тиску, погроз та фізичного насильства демонструють, що системні ризики неналежного поводження ще не усунуто повністю. Комітет закликав державні органи продовжувати роботу над гарантуванням прав людини в усіх підрозділах поліції [56].

Для порівняння, у довоєнному 2021 році ситуація була значно складнішою: за даними Омбудсмена, факти надмірного застосування сили фіксувалися у 30% перевірених підрозділів Нацполіції [57, с. 305]. Крім того, у 50% відвіданих установ виявляли порушення права на свободу та особисту недоторканність,

зокрема практику тримання осіб під вартою без офіційного документального оформлення [57, с. 312]. При цьому, у щорічній доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець зазначає, що за результатами відвідувань груп НПМ, керівництво Міністерства юстиції України залишає без належної уваги рекомендації ЄКПТ, який у доповіді до Уряду України за наслідками візиту до України 16–27 жовтня 2023 року серед іншого зазначає, що навіть під час збройних конфліктів має бути гарантовано основні права ув'язнених і засуджених, зокрема право на тримання в гідних умовах. Так, за результатами відвідувань виявлено системні порушення прав і свобод людини та громадянина в місцях несвободи, зокрема прав: на захист від катувань, жорстокого або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; на достатній життєвий рівень; на свободу та особисту недоторканність; на охорону здоров'я, медичну допомогу; на життя та безпечні умови утримання; на працю та захист від експлуатації; прав осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення та інших [58].

Отже, трансформація пенітенціарної системи України у воєнний період свідчить не лише про поступове кількісне скорочення осіб у місцях несвободи, а й про вимушену адаптацію правових механізмів до умов повномасштабної війни. Актуальність цієї проблеми визначається певною суперечністю – з одного боку міжнародні спостерігачі відзначають прогрес у професіоналізації поведінки персоналу пенітенціарних установ, з іншого – і досі фіксуються системні ігнорування рекомендацій щодо забезпечення основоположних прав на здоров'я, безпеку та гідні умови тримання. В умовах, коли значна частина інфраструктури зруйнована або перебуває під постійними обстрілами, питання прав людини переходить із юридичної у гуманітарну площину. Таким чином, розбудова

правової держави навіть у стані війни вимагає від Міністерства юстиції реального впровадження стандартів ЄКПТ, що є критично важливим для європейської інтеграції та збереження демократичних цінностей України.

3.3. Негативні наслідки порушень прав затриманих осіб: аналіз судової практики та доктрини «плодів отруйного дерева»

Порушення прав затриманих осіб у кримінальному провадженні тягне за собою широкий спектр правових наслідків, які можуть бути класифіковані за декількома критеріями: за суб'єктом, що несе відповідальність; за характером наслідків (процесуальні, матеріальні, дисциплінарні, кримінальні); за часом настання (негайні або відстрочені). Аналіз чинного законодавства України, практики Європейського суду з прав людини та вітчизняної судової практики дозволяє стверджувати, що система наслідків таких порушень є багаторівневою та взаємопов'язаною.

Центральне місце серед процесуальних наслідків займає визнання доказів недопустимими, що безпосередньо корелює з доктриною «плодів отруйного дерева». Водночас порушення прав затриманих може мати наслідком скасування судових рішень, закриття кримінального провадження, відшкодування шкоди державою, а також притягнення до юридичної відповідальності конкретних посадових осіб.

Важливим є те, що наслідки порушень мають не лише ретроспективний характер (усунення допущених порушень), але й превентивний – формування стандартів належної поведінки органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

Доктрина «плодів отруйного дерева» є одним із найважливіших інструментів захисту конституційних прав особи у кримінальному провадженні. Вона являє собою розширення більш загального правила про виключення недопустимих доказів і полягає в тому, що не лише докази, отримані безпосередньо з порушенням прав особи, визнаються недопустимими, але й усі похідні докази, здобуті на їх основі.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод не містить прямої норми про недопустимість доказів. Відповідно до усталеної позиції ЄСПЛ, питання допустимості доказів відноситься переважно до сфери національного права, а завдання Суду - встановити, чи було провадження в цілому справедливим у розумінні статті 6 ЄКПЛ.

Втім, ЄСПЛ виробив цілу систему підходів до оцінки доказів, отриманих із порушенням прав затриманих. У справі «Гефген проти Німеччини» (заява № 22978/05 від 1 червня 2010 року) Велика палата ЄСПЛ розмежувала питання порушення статті 3 ЄКПЛ (заборона катування) та допустимості доказів. Суд констатував, що визнання доказів, отриманих внаслідок катування, допустимими автоматично робить провадження несправедливим. Щодо реальних доказів, отриманих на підставі показань, здобутих через нелюдське поводження, ЄСПЛ застосував більш диференційований підхід, але підкреслив, що їх використання є вкрай проблематичним з точки зору права на справедливий суд [59].

У справах проти України - зокрема, «Нечипорук і Йонкало проти України» та «Каверзін проти України» (заява № 23893/03 від 15 травня 2012 року) – ЄСПЛ неодноразово констатував системні порушення, пов'язані з отриманням доказів шляхом незаконного тиску на затриманих, що призводило до визнання провадження несправедливим у цілому [11, 60].

В українському законодавстві принцип «плодів отруйного дерева» був

імplementований через норми Кримінального процесуального кодексу України (КПК), зокрема через статті 86 та 87, які регламентують допустимість доказів. Згідно з положеннями статті 86 КПК України, доказ визнається допустимим лише за умови, що він отриманий у порядку, встановленому законом. Будь-яка інформація, здобута поза межами цього порядку, автоматично підпадає під категорію недопустимої. Відповідно до статті 87 КПК України недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Верховний Суд у своєму рішенні від 28 січня 2020 року у справі № 359/7742/17 зазначає, що застосовуючи положення ст. 87 КПК при оцінці доказів, наданих сторонами, суд виходить із того, що ці положення можуть бути підставою для визнання доказів недопустимими не за будь-якого порушення процесуального закону, а лише у випадку істотного порушення прав і свобод людини [61]. При цьому, перелік діянь, які передбачені у ст. 87 КПК, як підстави для визнання фактичних даних недопустимими доказами, не є вичерпним і становить порушення фундаментальних гарантій, які є орієнтиром для визначення змісту поняття «істотне порушення» у випадках, які не підпадають під цей перелік, про що зазначено у постанові Верховного Суду від 25 вересня 2018 року у справі № 210/4412/15-к [62]. Відтак, Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС) виробив послідовну практику щодо розрізнення так званих «технічних» питань фіксації затримання та істотних порушень прав людини.

Для розуміння природи цих порушень, важливо розмежувати процедуру фізичного затримання та наступний за ним особистий обшук, який має особливий

правовий статус. На відміну від класичного обшуку житла, що потребує попереднього дозволу суду, особистий обшук за статтею 208 КПК України є невід’ємною та оперативно-невідкладною складовою самого процесу затримання. Його специфіка полягає у подвійній меті: з одного боку – це негайна фіксація доказів, які особа може спробувати знищити, а з іншого – забезпечення безпеки учасників процесу шляхом вилучення зброї чи небезпечних предметів. Саме через таку терміновість закон допускає проведення цієї дії без участі захисника, оскільки доказове значення виявлених предметів не залежало від волі чи свідчень особи, а зумовлене самим фактом їх наявності у затриманого на момент обмеження волі.

Ця невідкладність процесуальних дій зумовлює і специфіку реалізації права на захист безпосередньо в момент обмеження волі. Верховний Суд неодноразово повторював у своїх рішеннях (зокрема, у рішенні від 15.06.2021 р. у справі № 204/6541/16-к), що затримання за статтею 207, 208 є раптовою, несподіваною та швидкою подією для усіх його учасників. Саме ця динамічність і непередбачуваність обставин зумовлюють об’єктивну неможливість залучення захисника безпосередньо в момент фізичного обмеження волі особи. З огляду на це, відсутність адвоката під час самого затримання або особистого обшуку не може автоматично трактуватися як порушення процесуального закону.

Однак, слід відрізняти виправдану невідкладність від свідомої підміни процесуальних процедур. Наприклад, ККС ВС у справі №381/2316/17 від 21 січня 2020 року встановив, що фактичне здійснення особистого обшуку (під час затримання) під виглядом огляду місця події становить істотне порушення прав людини і основоположних свобод, що має наслідком недопустимість отриманих доказів. Суд наголосив, що суд першої інстанції врахував показання обвинуваченого який у судовому засіданні пояснив, що працівники поліції після того, як він показав їм знайдений згорток, одягли на нього кайданки, посадили до

автомобіля та повезли до лінійного відділу, де завели його до кабінету слідчого. Упродовж усього часу обвинувачений залишався поруч з працівниками поліції спочатку в автомобілі, а потім у кабінеті слідчого і не міг вільно пересуватись. При цьому суд установив, що затримання обвинуваченого у порядку ст. 208 КПК не проводилося, протокол його затримання не складався, процесуальні права не роз'яснювалися, а отже фактичний обшук був проведений з грубим порушенням вимог кримінального процесуального закону. За таких обставин суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про те, що протокол огляду місця події, в якому відображено вилучення у обвинуваченого порошкоподібної речовини білого кольору, здобуто з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, встановлених нормами статей 208 і 214 КПК, у зв'язку з чим такий доказ належить визнати недопустимим [63].

Судова практика ККС ВС виходить із того, що особистий обшук не є автономною слідчою дією, а юридично поглинається затриманням особи або обшуком житла. Згідно з правовими позиціями, викладеними у постановках від 03.06.2024 у справі № 759/5346/20 та від 31.01.2023 у справі № 761/34884/15-к, проведення особистого обшуку в межах огляду місця події категорично не допускається. Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає таких маніпуляцій, як «поверхневий огляд» особи під час огляду території, тому вилучення речей, що знаходяться безпосередньо при людині, без оформлення процедури затримання, є істотним порушенням закону [67, 68].

Водночас Суд розрізняє грубі порушення процедури та ситуації, де факт затримання просто не отримав негайної документальної фіксації. Щодо відсутності протоколу затримання, або складення його з затримкою, сформувалася стійка та послідовна позиція Суду (виражена, зокрема, у постанові ККС ВС від 15.06.2021 р. у справі № 204/6541/16-к), яка полягає у наступному: Суд повністю

визнає фундаментальну роль протоколу затримання як ключового інструменту для документування підстав і процедури обмеження волі. Належне оформлення цього документа є критично важливою гарантією захисту особи від свавілля та незареєстрованого тримання під вартою, що прямо впливає з положень Конституції України та Європейської конвенції з прав людини. Будь-які недоліки у фіксації затримання, такі як відсутність протоколу або внесення до нього недостовірних даних, безумовно становлять порушення права на свободу.

Попри це, відсутність документа не завжди є фатальною для доказової бази. У межах кримінального провадження ключовим є питання, чи автоматично нівелює доказову силу вилучених при обшуку речей сам факт відсутності протоколу затримання або помилки в ньому. Судова практика дотримується позиції, що процедурні неточності при оформленні затримання не обов'язково призводять до недопустимості речових доказів, якщо факт і обставини реального обмеження волі особи можна достовірно встановити за допомогою інших джерел інформації.

У постанові ККС ВС від 9 липня 2024 року у справі № 678/428/23 (провадження № 51-2629км24) Суд встановив, що відсутність у матеріалах кримінального провадження протоколу про затримання особи не свідчить про недопустимість усіх отриманих у процесі затримання доказів. ККС ВС зауважив, що відсутність протоколу затримання або неточність у часі його складання не призводять до автоматичної недопустимості результатів слідчих дій. Колегія суддів підкреслила, що процесуальне порушення (невчасно складений протокол затримання) може бути виправлене судом шляхом встановлення фактичного моменту обмеження волі особи [64].

Таким чином, суди повинні з'ясовувати реальний час та законні підстави для затримання, спираючись на комплексний аналіз усіх наявних у справі доказів, а не

лише на зміст одного протоколу. У конкретному випадку суди нижчих інстанцій ретельно дослідили обставини, за яких засуджений був затриманий та обшуканий. Це дозволяє Верховному Суду оцінити правомірність обмеження волі та зробити висновок про те, чи вплинули виявлені процедурні порушення на допустимість вилучених наркотичних засобів як доказів [65].

Загальний підхід суду до оцінки допустимості ґрунтується на тому, чи було порушення КПК істотним та чи перешкоджало воно реалізації прав людини. Згідно з висновками у справі № 520/2703/17 від 13.06.2023, докази визнаються недопустимими через процесуальні порушення лише тоді, коли такі порушення викликають обґрунтовані сумніви у достовірності отриманих даних або прямо порушують фундаментальні свободи. У цій справі Верховний Суд вважав непереконливими посилання місцевого суду на відсутність номеру кримінального провадження, анкетних даних та підписів осіб, які були присутні під час проведення затримання адвоката як на підставу визнати протокол «недопустимим». Як випливає з вироку, адвокат не заперечував факту свого затримання за обставин, вказаних в протоколі, і особисто підписав цей протокол. Тому місцевий суд не пояснив, чому відсутність інформації щодо номеру провадження та анкетних даних осіб, які були присутні під час проведення вказаної процесуальної дії, завадила йому переконатися у тому, що таке затримання дійсно відбулося за обставин, вказаних у протоколі, і рамках саме цього кримінального провадження [71].

Крім того, відсутність у протоколі відомостей про всіх присутніх поліцейських не нівелює доказове значення документа, якщо ці особи були пізніше допитані в суді (справа № 210/7406/21 від 15.04.2025) [72]. Аналогічно, використання копії протоколу замість оригіналу (справа № 545/3000/19) або наявність підпису обвинуваченого у невідповідній графі (справа № 553/1047/22 від

15.05.2025) визнаються несуттєвими порушеннями, якщо сам факт затримання та зміст документа не оспорюються сторонами [73, 74].

Ще одним ключовим аспектом у справах про визнання затримання незаконним, а докази, отримані у процесі такого затримання недопустимим, є обов'язок представників влади роз'яснити особі її право на свободу від самовикриття. Як зазначено у постанові ККС ВС від 24.01.2024 у справі № 175/1906/22, наявність будь-якого права у публічно-правовій сфері кореспондує з обов'язком влади це право роз'яснити, навіть якщо закон прямо не передбачає таку дію у конкретній ситуації. Проте обов'язок інформувати про право зберігати мовчання виникає лише тоді, коли є достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення злочину. Якщо ж поліцейський отримує інформацію від особи, ще не усвідомлюючи факту вчинення нею правопорушення (наприклад, під час поверхневої перевірки), відсутність роз'яснення прав не вважається порушенням свободи від самовикриття [69].

Окрему увагу Верховний Суд приділяє розмежуванню доказів, отриманих безпосередньо від волі особи (показання), та речових доказів, існування яких не залежить від її волевиявлення. У постанові від 15.06.2021 у справі № 204/6541/16-к Суд підкреслив, що не роз'яснення прав при фактичному затриманні не завжди автоматично тягне недопустимість усіх доказів. Наприклад, вилучення наркотичних засобів під час особистого обшуку не є прямим наслідком порушення права на мовчання, оскільки властивості цих предметів не залежать від волі особи, а сам обшук міг бути проведений примусово [65]. Водночас ситуація кардинально змінюється, коли йдеться про зафіксовані у процесуальних документах зізнання. Згідно з постановою від 12.06.2024 у справі № 757/26627/22, якщо протокол огляду місця події містить зізнавальні показання особи, якій не було роз'яснено право зберігати мовчання, такі дані є недопустимими на підставі статті 87 КПК, оскільки

порушення права на захист має прямий вплив на зміст отриманої інформації [70].

Як вже було зазначено у попередньому підрозділі, військовий стан також мав свій вплив на практичну реалізацію процедури затримання, зокрема дотримання строків такого затримання, фіксації часу затримання у протоколі, що, своєю чергою має вплив і на забезпечення основоположних прав людини. Так, у постанові ККС ВС від 4 листопада 2025 р. № 729/654/22 Суд оцінює факт несвоєчасного складання протоколу затримання у світлі активних бойових дій на певній території. Суд зазначає, що затримання за статтями 207 або 208 КПК за своєю природою є динамічною та непередбачуваною подією. Надаючи правоохоронцям можливість обмежувати волю особи без ухвали слідчого судді, законодавець враховує раптовість обставин, за яких виникає необхідність у такому кроці.

Процесуальна фіксація обмеження волі не обмежується лише протоколом затримання. Судова практика підтверджує, що цей факт може доводитися будь-якими іншими засобами, а відомості в протоколі можуть бути як підтверджені, так і спростовані іншими матеріалами справи. У межах цього провадження суди нижчих інстанцій, спираючись на показання свідків та засудженого, визнали фактичним моментом затримання вечір 4 березня 2022 року. Затримка у складанні офіційного протоколу була зумовлена об'єктивними форс-мажорними обставинами, а саме веденням активних бойових дій у місті Бобровиця на Чернігівщині. Попри процедурне запізнення, суди поновили права засудженого, юридично закріпивши фактичний час затримання, про який заявляв адвокат. Також Суд визнає правомірними рішення про зупинення досудового розслідування. Факт тимчасової окупації громади та воєнний стан в області стали законною підставою для таких дій слідства. З огляду на вищезазначене, доводи захисту щодо порушення процедури затримання, повідомлення про підозру та

строків розслідування підлягають відхиленню [66].

3.4. Законодавчі та правозастосовні пропозиції щодо гармонізації КПК України зі стандартами ЄКПЛ

Процес європейської інтеграції України вимагає глибокої змістовної трансформації національної системи кримінальної юстиції. Основоположним вектором цієї трансформації є гармонізація норм Кримінального процесуального кодексу України зі стандартами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентною практикою Європейського суду з прав людини. Згідно зі статтями 8 та 9 КПК України, норми ЄКПЛ та рішення ЄСПЛ визнаються джерелом права, що покладає на органи досудового розслідування, прокуратуру та суд обов'язок не лише посилатися на ці акти, а й забезпечувати їх реальне втілення у правозастосовну діяльність. Проте, аналіз системних проблем, зафіксованих у рішеннях ЄСПЛ проти України за останнє п'ятиріччя, свідчить про наявність суттєвих розривів між законодавчими приписами та їх практичною реалізацією.

Центральним елементом цього підрозділу є аналіз правових механізмів затримання особи без ухвали слідчого судді, передбачених статтями 208 та 615 КПК України. Сучасна правозастосовна практика та останні законодавчі ініціативи 2024–2025 років свідчать про те, що національне законодавство все ще містить суттєві прогалини та суперечності, які можуть призводити до порушень стандартів ЄКПЛ, зокрема в частині «якості закону» та принципу юридичної визначеності.

Згідно з усталеною практикою Європейського суду з прав людини, будь-яке

позбавлення свободи має бути не лише «законним» з точки зору національного права, але й відповідати загальній меті статті 5 ЄКПЛ – захисту особи від свавілля. У справі «Мюррей проти Сполученого Королівства» (заява №14310/88 від 28 жовтня 1994 р.) Суд підкреслив, що обґрунтована підозра передбачає наявність фактів або інформації, які б переконали об'єктивного спостерігача в тому, що особа могла вчинити правопорушення [75]. В українському контексті реалізація цього стандарту стикається з проблемою використання оціночних понять у тексті КПК.

Відтак, стаття 208 КПК України дозволяє затримання особи без ухвали суду якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. Проведення експертизи даного пункту дозволяє виявити низку правових ризиків, пов'язаних із використанням оціночних понять та широкими межами дискреції правоохоронних органів.

Використання в законодавстві термінологічної конструкції «безпосередньо після» як критерію для здійснення затримання особи без ухвали слідчого судді створює суттєву правову невизначеність. Зазначене поняття належить до категорії оціночних, оскільки в чинних нормативно-правових актах відсутні чіткі часові межі, дефініції «безпосередності» як такої.

Суть виявленого ризику полягає в проблематичності проведення чіткої межі між поняттям «щойно вчинений злочин» та подіями, що відбулися зі значним часовим відривом. На практиці це призводить до того, що правоохоронні органи можуть розширювально тлумачити дану ознаку, здійснюючи затримання особи через тривалий проміжок часу після самого інциденту. Подібна правозастосовна практика фактично нівелює часовий імператив «безпосередності», перетворюючи його на формальну підставу для затримання навіть тоді, коли невідкладність та

винятковість ситуації вже втратили свою актуальність.

Наслідком такої невизначеності є системна загроза порушення положень статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантує право на свободу та особисту недоторканність. Оскільки затримання без ухвали суду є процесуально винятковим заходом, воно має бути зумовлене об'єктивною та невідкладною реакцією на кримінальне правопорушення. Відтак, вільне трактування часових меж безпосереднього затримання створює ризик свавільного позбавлення свободи, що суперечить принципу правової визначеності та стандартам верховенства права, вимагаючи встановлення чіткіших законодавчих орієнтирів для уникнення зловживань.

При цьому, як вірно зазначає Лазарєва Д.В., для конкретизації формулювання «безпосередньо після вчинення злочину» та виключення будь-якого неоднозначного його тлумачення законодавець у розглядуваній нормі цілком доречно додатково використав прислівник «щойно», наголосивши таким чином, що відповідна підстава для затримання може існувати лише протягом дуже обмеженого часового періоду з моменту вчинення злочину [6]. Відтак, можна зробити висновок що законодавець намагається балансувати між оперативністю затримання без ухвали, при цьому не обмежуючи формальними часовими рамками (наприклад, визначення строку «безпосередності» у хвилинах, годинах тощо) правоохоронні органи. Такий підхід є виправданим у ситуаціях, коли правозастосовна практика йде послідовним та законним шляхом, спираючись на повагу до основоположних прав людини, та до ефективного забезпечення таких прав.

Другим аспектом є використання в кримінальному процесуальному законодавстві оціночного поняття «сукупність очевидних ознак» як підстави для затримання особи без ухвали слідчого судді. Як вірно зауважує Лазарєва Д.В.,

відмова законодавця від традиційного терміну «явні сліди злочину» на користь «очевидних ознак» розширює семантичне поле правової норми. Термін «ознака» є значно універсальнішим, ніж «сліди», оскільки охоплює не лише матеріальні відображення (біологічні чи механічні), а й предмети, явища та процеси, що у своїй сукупності вказують на прямий зв'язок особи з подією [6].

Значення наповненість поняття «очевидний» передбачає подвійний зміст: по-перше, це те, що є дуже помітним і неприхованим, доступним для безпосереднього сприйняття органами чуттів уповноваженої особи в умовах «гарячого сліду» без проведення спеціальних експертиз. По-друге, це поняття характеризує беззаперечність зв'язку між діями суб'єкта та злочинною подією.

Попри теоретичну спроможність цього формулювання, на практиці воно створює суттєві ризики для правозастосування. Відтак, відсутність законодавчої чіткості щодо того, що саме становить «сукупність» (чи достатньо лише слідів на тілі/одязі, чи необхідне поєднання з іншими факторами), дозволяє правоохоронцям трактувати будь-які амбівалентні ознаки як «очевидні» докази. Це створює підґрунтя для маніпуляцій, коли факти в протоколі затримання штучно адаптуються під вимоги закону. «Очевидність», яка сама по собі також є оціночною категорією, потребує значного контролю з боку як правоохоронних органів, так і інших учасників кримінального провадження, оскільки створює широке поле для зловживання.

Законодавчі нововведення від 12 лютого 2015 року та 04 червня 2020 внесли суттєві корективи до архітектури кримінального процесу України, зокрема через доповнення частини 1 статті 208 КПК України третім та четвертим пунктом відповідно. Пунктом третім було дозволено проводити затримання особи без попереднього дозволу слідчого судді, якщо існують обґрунтовані побоювання, що підозрюваний у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину,

підслідного НАБУ, може втекти з метою уникнення відповідальності. Пунктом четвертим перебачено можливість затримання без ухвали якщо існує ризик втечі особи що підозрюється у вчиненні злочину вчиненого злочинною спільнотою.

Фактично, ми спостерігаємо створення спеціального правового режиму для окремої категорії суб'єктів, що значно розширює дискреційні повноваження правоохоронних органів порівняно із загальноприйнятим порядком затримання за інші види злочинів.

З позиції статті 5(1)(с) ЄКПЛ, затримання без ухвали суду дозволяється лише за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні конкретного злочину, а не на основі прогностичного критерію майбутньої поведінки. Конституція України (стаття 29) також допускає позасудове затримання виключно для «запобігання злочину» у момент його вчинення або одразу після нього.

Аналіз цієї норми свідчить про радикальний відхід від класичної концепції невідкладності затримання. Якщо традиційні підстави затримання вимагають наявності очевидних ознак злочину безпосередньо в момент його вчинення або одразу після нього, то пункт 3 статті 208 КПК України робить акцент на суб'єктивній оцінці ризику втечі. Це означає, що для обмеження свободи людини правоохоронцям більше не потрібно «ловити за руку» – достатньо лише статусу підозрюваного у корупційному провадженні та припущення про його наміри зникнути. Така юридична конструкція виглядає як спроба легалізувати процесуальний «швидкий шлях», який ігнорує базові запобіжники від свавілля.

Варто зауважити, що впровадження такого механізму диктувалося скоріше гострою політичною необхідністю та суспільним запитом на «швидке правосуддя», аніж фундаментальними принципами права. В правовій державі єдиним виправданням для позасудового обмеження прав людини є фактор раптовості, коли звернення до суду фізично неможливе через стрімкість подій.

Однак у корупційних справах, де підозра часто формується місяцями під час негласних слідчих дій, аргумент про несподіваність виглядає непереконаливо. Так само і доведення факту створення, керівництва та участі у злочинній організації потребує проведення великого обсягу попередніх процесуальних дій, що спрямовані на доказування такого факту. Прикметно, що якщо підозрюваний намагається втекти, закон вже передбачає стандартну процедуру: клопотання про тримання під вартою та дозвіл на затримання з метою приводу, що забезпечує належний судовий контроль.

Подібна селективність правосуддя створює небезпечну ерозію принципу рівності перед законом. Виокремлення окремих злочинів у зону «спрощеного» обмеження прав людини може стати першим кроком до розмивання стандартів доказування в цілому. Якщо ми погоджуємося на зниження планки захисту прав особи заради боротьби з одним соціальним злом, ми неминуче відкриваємо шлях до аналогічних «винятків» для інших категорій справ, що в кінцевому підсумку перетворює Кримінальний процесуальний кодекс на збірку спеціальних інструкцій. Закон повинен залишатися стабільним і передбачуваним інструментом, а не адаптуватися під конкретні обставини чи політичні гасла. Існування пунктів 3, 4 у статті 208 КПК України порушує логіку змагального процесу та дискредитує роль слідчого судді як гаранта прав людини. Саме тому ця норма виглядає як чужорідний елемент у системі процесуального законодавства і потребує скасування задля повернення до стандартів правової визначеності та верховенства права.

Особливий правовий режим, запроваджений у зв'язку зі збройною агресією РФ, зумовив появу специфічних норм. Стаття 615 КПК України значно розширює межі допустимого втручання у право на свободу. Зокрема, пункт 6 частини 1 статті 615 КПК вводить «ризик втечі» як самостійну підставу для позасудового

затримання для усіх злочинів. З одного боку, це критично необхідно для затримання диверсантів чи колаборантів у прифронтових зонах, де кожна хвилина зволікання може призвести до втечі злочинця на окуповані території. З іншого боку, така розмитість формулювань створює простір для зловживань у справах, які не мають жодного стосунку до національної безпеки, дозволяючи обходити судовий контроль під приводом воєнного стану. З огляду на вищезазначену аргументацію, така норма також має бути скасована як така, що не відповідає ЄКПЛ, Конституції України, принципам верховенства права.

Одним із найефективніших кроків на шляху до гармонізації правозастосовної практики України зі стандартами Ради Європи є впровадження системи «Custody Records». Ця система забезпечує повну електронну фіксацію всіх етапів перебування особи під контролем поліції – від моменту фактичного затримання до звільнення або передачі до суду.

Згідно з даними на 2026 рік, систему впроваджено у 148 підрозділах поліції, що становить близько 30% від потреби [76]. Вона базується на трьох основних елементах:

1. **Інститут Custody Officer:** спеціально призначений інспектор з дотримання прав людини, який не підпорядковується слідчому і не зацікавлений у результатах розслідування.
2. **Безперервна відеофіксація:** камери встановлюються у всіх приміщеннях (крім місць медичного огляду) з архівацією даних терміном не менше місяця.
3. **Єдина електронна база:** автоматизований облік усіх дій, включаючи час затримання, візити адвоката, надання медичної допомоги та інтерв'ювання.

З точки зору статті 5 ЄКПЛ, така система вирішує проблему

«незадокументованого затримання», яке ЄСПЛ неодноразово називав грубим порушенням законності. Наявність електронного сліду з точним часом затримання (до хвилини) унеможливорює маніпуляції зі строками, на які часто звертає увагу Касаційний кримінальний суд.

Законодавча пропозиція полягає у легалізації статусу «Custody Records» безпосередньо у Кримінальному процесуальному кодексі. Це дозволить судам використовувати дані цієї системи як безумовний доказ законності або незаконності затримання. Необхідно законодавчо закріпити обов'язок відеофіксації моменту фактичного затримання за допомогою бодікамер поліцейських, що забезпечить прозорість дій правоохоронців ще до моменту доставлення особи у відділок.

На основі проведеного аналізу та з урахуванням експертних рекомендацій, пропонуються наступні зміни до кримінального процесуального законодавства:

1. Щодо уточнення підстав затримання (ст. 208 КПК):

- Замінити «сукупність очевидних ознак» на: «чітко виявлені сліди на тілі, одязі чи безпосередньо на місці події, що зафіксовані технічними засобами відеозапису до моменту фактичного обмеження свободи особи».
- Ввести обов'язок уповноваженої особи увімкнути портативну відеокамеру (бодікамеру) з моменту наближення до особи з метою її затримання.

2. Щодо регулювання умов воєнного стану (ст. 615 КПК):

- Виключити «ризик втечі» (пункт 6 частини 1) як самостійну підставу для затримання без ухвали суду.
- Передбачити, що за наявності обґрунтованих підстав вважати, що можлива втеча, уповноважена особа зобов'язана отримати дистанційну

ухвалу слідчого судді (у режимі відеозв'язку) протягом 24 годин.

- Доповнити частину 7 застереженням, що продовження строку вручення підозри до 48-72 годин не звільняє від обов'язку негайно (протягом 2 годин) повідомити родичів та центр безоплатної правової допомоги.

3. Щодо інституційного забезпечення (ст. 208, 209 КПК):

- Надати вичерпний перелік «уповноважених службових осіб» у примітці до статті 208, включивши туди лише тих суб'єктів, чиї профільні закони прямо передбачають право на процесуальне затримання.
- Законодавчо визначити статус «Custody officer» та зробити ведення електронної системи обліку обов'язковою умовою законності тримання особи у відділку поліції.

4. Щодо допустимості доказів (ст. 87 КПК):

- Доповнити статтю 87 нормою про те, що докази, отримані в ході особистого обшуку при затриманні, визнаються очевидно недопустимими, якщо затримання було здійснено без відеофіксації підстав, передбачених статтею 208, за умови наявності технічної можливості такої фіксації.

Системний аналіз проблем реалізації гарантій права на свободу в Україні дозволяє констатувати, що наявні порушення мають не лише епізодичний, а й виражений структурний характер. Ключовою прогалиною залишається суттєвий розрив між моментом фактичного обмеження волі особи та його юридичним оформленням у протоколі затримання, що створює небезпечну «сіру зону» правового небуття. Як свідчить практика Європейського суду з прав людини у

справах проти України, таке незадокументоване тримання під вартою є повним запереченням фундаментальних гарантій, що перешкоджає негайній реалізації права на захист та доступу до правосуддя.

Особливий правовий режим воєнного стану став серйозним випробуванням для національної системи кримінальної юстиції, вимагаючи складного балансу між вимогами національної безпеки та основоположними правами людини. Попри виправдану адаптацію процедур, зокрема через статтю 615 КПК України, критично важливо забезпечувати непохитність судового контролю. Повернення до 72-годинного максимуму для перевірки обґрунтованості затримання судом є позитивним кроком, проте збереження таких підстав для позасудового затримання як «ризик втечі» без ознак невідкладності створює передумови для зловживань, які не завжди відповідають стандартам європейської конвенції.

Процесуальні наслідки порушень прав затриманих безпосередньо впливають на результативність усього кримінального провадження через дію доктрини «плодів отруйного дерева». Сучасна практика Верховного Суду демонструє поступовий відхід від формалізму на користь змістовного захисту прав, де незаконність затримання або особистого обшуку під виглядом огляду місця події неминуче тягне за собою недопустимість отриманих доказів. Це підтверджує, що дотримання процесуальної форми затримання є не просто технічною вимогою, а базовою умовою законності будь-якого подальшого втручання держави у права індивіда.

Шлях до гармонізації українського законодавства із європейськими стандартами лежить через цифровізацію та інституційну прозорість правоохоронної діяльності. Впровадження системи «Custody Records» у поєднанні з обов'язковою відеофіксацією моменту затримання за допомогою бодікамер є найбільш ефективним запобіжником проти свавілля та неформального тиску.

Такий підхід дозволяє замінити оціночні та розмиті законодавчі формулювання об'єктивними технічними даними, забезпечуючи реальну юридичну визначеність для всіх учасників процесу.

Завершальним етапом реформування має стати чітка законодавча конкретизація підстав затримання без ухвали суду та ліквідація спеціальних режимів для окремих категорій злочинів.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного дослідження сформульовано такі висновки, що відповідають меті, завданням та ключовому дослідницькому питанню роботи. Представлені положення підсумовують результати аналізу теоретичних засад та практичних проблем забезпечення фундаментального права людини на фізичну свободу в контексті національного законодавства та європейських стандартів.

1. *Проаналізовано* теоретико-правову природу права на свободу та особисту недоторканність і встановлено його місце в системі конституційних цінностей. Право на свободу є фундаментальним, природним і невідчужуваним правом людини, що виступає необхідною передумовою для реалізації більшості інших прав і свобод. У кримінальному провадженні воно трансформується у гарантію фізичної свободи особи від свавільного втручання держави та ґрунтується на концепції «презумпції свободи», відповідно до якої будь-яке позбавлення волі є винятком, що застосовується за принципом *ultima ratio*. Нерозривний зв'язок цього права з принципом верховенства права означає, що легітимність будь-якого обмеження свободи визначається не лише формальною наявністю закону, а й його якістю – доступністю, передбачуваністю та чіткістю критеріїв застосування примусових заходів.

2. *Визначено* статус «затриманої особи» та встановлено момент виникнення цього статусу. На підставі аналізу статті 209 КПК України та практики ЄСПЛ встановлено, що особа набуває статусу затриманої з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи у визначеному нею приміщенні, незалежно від факту складання протоколу. *Доведено*, що цей момент є вирішальним для відліку всіх

процесуальних строків і виникнення гарантій затриманої особи, тоді як практика «запрошення на бесіду» або «доставлення для встановлення особи», поширена серед правоохоронних органів, є фактичним позбавленням волі, що породжує стан «правового небуття» та грубо суперечить пункту 1 статті 5 ЄКПЛ.

3. *Визначено та систематизовано* процесуальні гарантії затриманої особи в Україні. Встановлено, що ці гарантії являють собою багаторівневу систему, що охоплює міжнародно-правовий, конституційний та процесуальний рівні. З функціональної точки зору вони поділяються на превентивні – вимога обґрунтованої підозри, протокольна фіксація точного часу, негайне роз'яснення прав, повідомлення родичів та центру безоплатної правової допомоги – та репараційні: визнання доказів недопустимими, механізм habeas corpus та відшкодування шкоди. *Виявлено*, що формальне існування цих гарантій у законодавстві не тотожне їх реальній дієвості, яка визначається неухильністю дотримання процесуальної форми на практиці.

4. *Проаналізовано* стандарти статті 5 ЄКПЛ як методологічну основу гарантій права на свободу. *Встановлено*, що перелік допустимих підстав для позбавлення волі є вичерпним, а будь-яке обмеження свободи повинно відповідати вимозі «якості закону» – бути доступним, чітким і передбачуваним. *Доведено*, що стандарт «обґрунтованої підозри» вимагає наявності фактів, здатних переконати об'єктивного стороннього спостерігача в причетності особи до правопорушення, натомість загальна підозра у «небезпечності» особи чи прогностичний ризик вчинення злочину є неприйнятними підставами для позасудового затримання. Будь-який строк тримання особи під вартою без судового контролю, що перевищує чотири доби, визнається Судом порушенням Конвенції незалежно від складності справи, а право на компенсацію за пунктом 5 статті 5 ЄКПЛ виникає автоматично за фактом встановлення будь-якого порушення попередніх пунктів і

не може бути обмежене формальними процедурними перешкодами.

5. *Проаналізовано* специфіку реалізації гарантій права на свободу в умовах воєнного стану та ризику, пов'язані зі застосуванням статті 615 КПК України. *Встановлено*, що чинна редакція статті 615 КПК, яка привела строк затримання без ухвали суду у відповідність до статті 29 Конституції України та передбачила дистанційний розгляд клопотань про запобіжний захід, є прийнятним компромісом між безпековими потребами держави та конвенційними стандартами. Водночас пункт 6 частини 1 статті 615 КПК, що запроваджує «ризик втечі» як самостійну підставу для позасудового затримання за будь-який злочин, виходить за межі допустимого відступу від зобов'язань за статтею 15 ЄКПЛ і створює неприйнятний простір для зловживань у справах, не пов'язаних із національною безпекою. Аналіз статистики пенітенціарної системи та доповідей ЄКПТ за 2021–2025 роки свідчить про суперечність між прогресом у реформуванні поведінки персоналу і системними порушеннями права на гідні умови тримання та охорону здоров'я, що залишаються без належної реакції Міністерства юстиції.

6. *Проаналізовано* практику Верховного Суду щодо застосування доктрини «плодів отруйного дерева» у випадках незаконного затримання. *Встановлено*, що Касаційний кримінальний суд розмежовує «технічні» порушення процедури документування затримання та порушення фундаментальних прав, які автоматично тягнуть недопустимість доказів. До перших, що не нівелюють доказової бази, належать несвоєчасне складання протоколу за умови встановлення фактичного моменту затримання іншими засобами доказування, незначні неточності у реквізитах протоколу. До других — проведення особистого обшуку під виглядом «огляду місця події», фіксація зізнавальних показань без роз'яснення права зберігати мовчання, номінальна (а не ефективна) присутність захисника під час слідчих дій. *Виявлено*, що суперечлива практика щодо критеріїв «істотності»

порушень потребує нормативної систематизації задля забезпечення передбачуваності та правової визначеності.

7. *Доведено*, що системні порушення гарантій права на свободу в Україні мають структурний, а не епізодичний характер. За статистикою ЄСПЛ у 2025 році Україна увійшла до лідерів-порушників за статтею 5 Конвенції. Аналіз рішень у справах «Грубник проти України», «Богай та інші проти України» та «Ритіков проти України» підтвердив наявність п'яти ключових системних прогалин: практика незафіксованого затримання; «трафаретне» документування підстав; формальна, а не ефективна правова допомога; законодавча невизначеність кола уповноважених суб'єктів; недієвість механізму компенсації на національному рівні. *Доведено*, що ці прогалини охоплюють увесь процесуальний ланцюг від моменту фактичного обмеження волі до відновлення порушених прав і не можуть бути усунені виключно шляхом правозастосовного тлумачення без відповідних законодавчих змін.

8. *Обґрунтовано* висновок щодо ключового дослідницького питання. Процесуальне затримання за своєю правовою природою є екстраординарним, суворо обмеженим у часі заходом, правомірність якого визначається поєднанням трьох умов: наявністю обґрунтованої підозри у вчиненні конкретного злочину, невідкладністю ситуації, що об'єктивно унеможлиблює попереднє звернення до суду, та дотриманням процесуальної форми, що виключає свавілля. Баланс між ефективністю затримання як заходу безпеки і дотриманням конституційних та міжнародних стандартів досягається не через розширення дискреції правоохоронних органів, а через підвищення якості закону, прозорість процедури та реальний судовий контроль. Будь-яке відступлення від цієї тріади – навіть за умов воєнного стану – становить порушення статті 5 ЄКПЛ та підриває легітимність кримінального провадження в цілому.

9. *Запропоновано* комплекс законодавчих та правозастосовних змін до КПК України, спрямованих на усунення виявлених прогалин та гармонізацію із стандартами ЄКПЛ. По-перше, запропоновано виключити пункти 3 та 4 зі статті 208 КПК і скасувати пункт 6 частини 1 статті 615 КПК як норми, що допускають позасудове затримання на підставі прогностичного ризику втечі, а не ознак злочину, вчиненого «по гарячих слідах», та суперечать вимогам статті 5 ЄКПЛ і статті 29 Конституції України. По-друге, запропоновано уточнити підстави затримання у статті 208 КПК, замінивши оціночний критерій «сукупність очевидних ознак» на формулювання, прив'язане до об'єктивної фіксації ознак злочину технічними засобами, а також закріпити обов'язок відеофіксації моменту затримання за допомогою бодікамер. По-третє, запропоновано закріпити у примітці до статті 208 КПК вичерпний перелік уповноважених службових осіб, наділених правом затримання, що усуне невизначеність, несумісну зі стандартом «якості закону». По-четверте, запропоновано законодавчо визначити статус системи «Custody Records» у тексті КПК і зробити ведення електронного обліку обов'язковою умовою законності тримання особи у відділку поліції. По-п'яте, запропоновано приведення механізму компенсації у відповідність до пункту 5 статті 5 ЄКПЛ шляхом надання особі права на відшкодування шкоди в усіх випадках встановлення порушення, незалежно від того, яким органом – національним судом чи ЄСПЛ – воно було констатовано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Macovei M. A guide to the implementation of Article 5 of the European Convention on Human Rights. Human rights handbooks, No. 5. 2nd ed. Strasbourg : Council of Europe, 2004. 96 p. URL: <https://rm.coe.int/168007ff4b> (дата звернення: 05.01.2026).
2. Справа «Медведєв та інші проти Франції» (Medvedyev and Others v. France) : Рішення Великої палати ЄСПЛ від 29 березня 2010 р. Заява № 3394/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97979> (дата звернення: 05.01.2026).
3. Доповідь про верховенство права, прийнята Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.). Страсбург, 2011. 28 с. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev2-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev2-ukr) (дата звернення: 15.01.2026).
4. Справа «Барановський проти Польщі» (Baranowski v. Poland) : Рішення Європейського суду з прав людини від 28 березня 2000 р. (заява № 28358/95). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58525> (дата звернення: 15.01.2026).
5. Справа «Харченко проти України» (Kharchenko v. Ukraine) : Рішення Європейського суду з прав людини від 10 лютого 2011 р. (заява № 40107/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662 (дата звернення: 15.01.2026).

6. Лазарева Д.В. «Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному процесі України : монографія / Д.В. Лазарева. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/3710> (дата звернення: 06.02.2026).
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Татькова Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини п'ятої статті 190, пункту 1 частини першої, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України : Рішення КСУ від 17.03.2020 № 5-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20> (дата звернення: 13.02.2026).
8. Дояр, Є. В. «Правові підстави затримання особи без ухвали слідчого судді уповноваженою службовою особою.» (2017). URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/34bbc20e-b0bb-4a6b-a0f8-189520b1e950/content> (Дата звернення: 13.02.2026).
9. Оцінка ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування затриманих, як механізму попередження неналежного поведіння в діяльності поліції : аналітичний звіт за результатами дослідження / Ю. Белоусов, С. Швець, В. Чупров, З. Швець, О. Бондаренко ; Експертний центр з прав людини. Київ, 2017. 68 с. URL: <https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2017/07/Sluzhbovi-osoby-vidpovidalni-za-zatrymany-1.pdf> (дата звернення: 30.01.2026).
10. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2014. № 2(10). URL:

<https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmakph.pdf> (дата звернення: 30.01.2026).

11. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine) : Рішення Європейського суду з прав людини від 21 квітня 2011 р. (заява № 42310/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683 (дата звернення: 30.01.2026).
12. Постанова ККС ВС від 10.10.2023 у справі № 754/2553/18 (провадження № 51-2275км21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114112117> (дата звернення: 30.01.2026).
13. Справа «Салдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey) : Рішення Європейського суду з прав людини від 27 листопада 2008 р. (заява № 36391/02). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-117602> (дата звернення: 30.01.2026).
14. Справа «Канджов проти Болгарії» (Kandzhov v. Bulgaria) : Рішення Європейського суду з прав людини від 6 листопада 2008 р. (заява № 68294/01). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89384> (дата звернення: 30.01.2026).
15. Справа «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» (Brogan and Others v. the United Kingdom) : Рішення Європейського суду з прав людини від 29 листопада 1988 р. (заяви № 11209/84, 11234/84, 11266/84, 11386/85). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57450> (дата звернення: 30.01.2026).
16. Справа «Де Йонг, Балъет і ван ден Брінк проти Нідерландів» (de Jong, Baljet and van den Brink v. the Netherlands) : Рішення Європейського суду з

- прав людини від 22 травня 1984 р. (заяви № 8805/79, 8806/79, 9242/81). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57466> (дата звернення: 30.01.2026).
17. Справа «Гуццарді проти Італії» (Guzzardi v. Italy) : Рішення Європейського суду з прав людини від 6 листопада 1980 р. (заява № 7367/76). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57498> (дата звернення: 03.03.2026).
18. Справа «Енгель та інші проти Нідерландів» (Engel and Others v. the Netherlands) : Рішення Європейського суду з прав людини від 8 червня 1976 р. (заяви № 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57479> (дата звернення: 03.03.2026).
19. Справа «Солдатенко проти України» (Soldatenko v. Ukraine) : Рішення Європейського суду з прав людини від 23 жовтня 2008 р. (заява № 2440/07). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204133> (дата звернення: 03.03.2026).
20. Справа «Новік проти України» (Novik v. Ukraine) : Рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2008 р. (заява № 48068/06). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126004> (дата звернення: 03.03.2026).
21. Посібник зі статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Право на свободу та особисту недоторканність / Європейський суд з прав людини. — Страсбург : Рада Європи / ЄСПЛ, 2012. — 37 с. — URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/02/Guide_Art_5_UKR.pdf (дата звернення: 04.03.2026).

22. Справа «Бейере проти Латвії» (Beiere v. Latvia) : Рішення Європейського суду з прав людини від 29 листопада 2011 р. (заява № 30954/05). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-107653> (дата звернення: 04.03.2026).
23. Справа «Василева проти Данії» (Vasileva v. Denmark) : Рішення Європейського суду з прав людини від 25 вересня 2003 р. (заява № 52792/99). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61309> (дата звернення: 04.03.2026).
24. Справа «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства» (Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom) : Рішення Європейського суду з прав людини від 30 серпня 1990 р. (заяви № 12244/86; 12245/86; 12383/86). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57721> (дата звернення: 05.03.2026).
25. Справа «Лабіта проти Італії» (Labita v. Italy) : Рішення Європейського суду з прав людини від 6 квітня 2000 р. (заява № 26772/95). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58559> (дата звернення: 05.03.2026).
26. Справа «Ічин та інші проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 21 грудня 2010 р. (заяви № 28189/04, 28192/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_661 (дата звернення: 06.03.2026).
27. Справа «Буамар проти Бельгії» (Bouamar v. Belgium) : Рішення Європейського суду з прав людини від 29 лютого 1988 р. (заява № 9106/80). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57445> (дата звернення: 06.03.2026).
28. Справа «Енхорн проти Швеції» (Enhorn v. Sweden) : Рішення Європейського суду з прав людини від 25 січня 2005 р. (заява № 56529/00).

- URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68077> (дата звернення: 06.03.2026).
29. Справа «Вінтерверп проти Нідерландів» (Winterwerp v. the Netherlands) : Рішення Європейського суду з прав людини від 24 жовтня 1979 р. (заява № 6301/73). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57597> (дата звернення: 06.03.2026).
30. Справа «Вітольд Литва проти Польщі» (Witold Litwa v. Poland) : Рішення Європейського суду з прав людини від 4 квітня 2000 р. (заява №26629/95). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58537> (дата звернення: 06.03.2026).
31. Справа «Сааді проти Сполученого Королівства» (Saadi v. the United Kingdom) : Рішення Європейського суду з прав людини від 29 лютого 2008 р. (заява №13229/03). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84709> (дата звернення: 10.03.2026).
32. Справа «Ван дер Леер проти Нідерландів» (Van der Leer v. the Netherlands) : Рішення Європейського суду з прав людини від 22 лютого 1990 р. (заява № 11509/85) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57620> (дата звернення: 10.03.2026).
33. Справа «Новак проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 31 березня 2011 р. (заява № 60846/10) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244175> (дата звернення: 10.03.2026).
34. Справа «Без проти Бельгії» (Beuze v. Belgium) : Рішення Європейського суду з прав людини від 9 листопада 2018 р. (заява № 71409/10) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187802> (дата звернення: 10.03.2026).

35. Справа «Даянан проти Туреччини» (Dayanan v. Turkey) : Рішення Європейського суду з прав людини від 13 жовтня 2009 р. (заява № 7377/03) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95015> (дата звернення: 10.03.2026).
36. Справа «Артіко проти Італії» (Artico v. Italy) : Рішення Європейського суду з прав людини від 13 червня 1980 р. (заява № 6694/74) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424> (дата звернення: 19.03.2026).
37. Справа «Тот проти Австрії» (Toth v. Austria) : Рішення Європейського суду з прав людини від 12 грудня 1991 р. (заява № 11894/85) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57710> (дата звернення: 19.03.2026).
38. Справа «Ламі проти Бельгії» (Lamy v. Belgium) : Рішення Європейського суду з прав людини від 30 березня 1989 р. (заява № 10444/83) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57514> (дата звернення: 19.03.2026).
39. Справа «Маккей проти Сполученого Королівства» (McKay v. the United Kingdom) : Рішення Європейського суду з прав людини від 3 жовтня 2006 р. (заява № 543/03) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77177> (дата звернення: 19.03.2026).
40. Справа «Іпек та інші проти Туреччини» (Ipek and Others v. Turkey) : Рішення Європейського суду з прав людини від 3 лютого 2009 р. (заяви № 17019/02 та 30070/02) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91063> (дата звернення: 19.03.2026).
41. Справа «Шиссер проти Швейцарії» (Schiesser v. Switzerland) : Рішення Європейського суду з прав людини від 4 грудня 1979 р. (заява № 7710/76)

- URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57573> (дата звернення: 21.03.2026).
42. Справа «Луценко проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 3 липня 2012 р. (заява № 6492/11) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_852 (дата звернення: 21.03.2026).
43. Справа «Слівенки проти Латвії» (Slivenko v. Latvia) : Рішення Європейського суду з прав людини від 9 жовтня 2003 р. (заява № 48321/99) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61334> (дата звернення: 22.03.2026).
44. Справа «Чонка проти Бельгії» (Čonka v. Belgium) : Рішення Європейського суду з прав людини від 5 лютого 2002 р. (заява № 51564/99) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60026> (дата звернення: 22.03.2026).
45. Справа «Гарсія Альва проти Німеччини» (Garcia Alva v. Germany) : Рішення Європейського суду з прав людини від 13 лютого 2001 р. (заява № 23541/94) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59208> (дата звернення: 22.03.2026).
46. Справа «Мурен проти Німеччини» (Mooren v. Germany) : Рішення Європейського суду з прав людини від 19 липня 2009 р. (заява № 11364/03) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93528> (дата звернення: 27.03.2026).
47. Справа «Станєв проти Болгарії» (Stanev v. Bulgaria) : Рішення Європейського суду з прав людини від 17 січня 2012 р. (заява № 36760/06)

- URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108690> (дата звернення: 27.03.2026).
48. Справа «Данев проти Болгарії» (Danev v. Bulgaria) : Рішення Європейського суду з прав людини від 2 вересня 2010 р. (заява № 9411/05) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-826> (дата звернення: 27.03.2026).
49. Справа «Василевський та Богданов проти Росії» (Vasilevskiy and Bogdanov v. Russia) : Рішення Європейського суду з прав людини від 10 липня 2018 р. (заяви №52241/14 та 74222/14) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184521> (дата звернення: 27.03.2026).
50. Annual Report 2025 / European Court of Human Rights. Strasbourg : Council of Europe, 2026. 200 p. URL: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/annual-report-2025-eng> (дата звернення: 27.03.2026).
51. У Верховному Суді обговорили шляхи імплементації рішень ЄСПЛ у групі справ «Ігнатов проти України» і дотримання права на свободу та особисту недоторканність / Верховний Суд URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1791647> (дата звернення: 05.04.2026).
52. Справа «Грубник проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 17 вересня 2020 р. (заява № 58444/15) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204604> (дата звернення: 27.03.2026).
53. Справа «Богай та інші проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 03 квітня 2025 р. (заява № 38283/18) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-244799> (дата звернення: 01.04.2026).

54. Справа «Ритіков проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 23 травня 2024 р. (заява № 52855/19) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-233738> (дата звернення: 01.04.2026).
- 55.Букалов О. Кримінально-виконавча система України у 2024 році. Статистичний огляд. Донецьк-Київ : ГО «Донецький Меморіал», 2025. 5 с. URL: <https://ukrprison.org.ua/files/docs/1740154236.pdf> (дата звернення: 02.01.2026).
- 56.Доповідь для уряду України щодо проведеного візиту ЄКПТ в Україну з 16 по 27 жовтня 2023 року СРТ/INF (2024) 20. Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ЄКПТ). URL: <https://rm.coe.int/1680b0e1f9> (дата звернення: 02.01.2026).
- 57.Денісова Л. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина за 2021 рік. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/schoricha-dopovid-2021.pdf> (дата звернення: 02.01.2026).
- 58.Національний превентивний механізм: Права людини в місцях несвободи // Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році : офіц. сайт. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2024/natsionalnyi-preventyvnyi-mekhanizm> (дата звернення: 02.01.2026).

59. Справа «Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany) : Рішення Європейського суду з прав людини від 1 червня 2010 р. (заява № 22978/05) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99015> (дата звернення: 10.04.2026).
60. Справа «Каверзін проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2012 р. (заява №23893/03) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851 (дата звернення: 10.04.2026).
61. Постанова ККС ВС від 28 січня 2020 року у справі N 359/7742/17 (провадження N 51-2114км19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87334567> (дата звернення: 10.04.2026).
62. Постанова ККС ВС від 25 вересня 2018 року у справі N 210/4412/15-к (провадження N 51-80км17) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76859981> (дата звернення: 10.04.2026).
63. Постанова ККС ВС від 21 січня 2020 року у справі N 381/2316/17 (провадження N 51-2344км19) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87179214> (дата звернення: 10.04.2026).
64. Постанова ККС ВС від 9 липня 2024 року у справі № 678/428/23 (провадження № 51-2629км24) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120314108>. (дата звернення: 11.04.2026).

65. Постанова ККС ВС від 15.06.2021 р. у справі № 204/6541/16-к (провадження № 51-2172км19) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120314108>. (дата звернення: 11.04.2026).
66. Постанова ККС ВС від 4 листопада 2025 р. № 729/654/22 (провадження № 51-2811км25) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128962594> (дата звернення: 11.04.2026).
67. Постанова ККС ВС від 03 червня 2024 р. № 759/5346/20 (провадження №51-202 км 24) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119653307> (дата звернення: 11.04.2026).
68. Постанова ККС ВС від 31.01.2023 у справі №761/34884/15-к (провадження №51-1742км22) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115377032> (дата звернення: 11.04.2026).
69. Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 24.01.2024 у справі №175/1906/22 (провадження №51-3855км23) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116639572> (дата звернення: 13.04.2026).
70. Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 12.06.2024 у справі №757/26627/22 (провадження №51-825км24) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119741442> (дата звернення: 13.04.2026).

71. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 13.06.2023 у справі №520/2703/17 (провадження №51-1291км23) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111871748> (дата звернення: 13.04.2026).
72. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 15.04.2025 у справі №210/7406/21 (провадження №51-4191км24) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126767256> (дата звернення: 13.04.2026).
73. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 19.11.2024 у справі №545/3000/19 (провадження №51-2484км24) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123567851> (дата звернення: 13.04.2026).
74. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 15.05.2025 у справі №553/1047/22 (провадження №51-3956км22) Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127537806> (дата звернення: 13.04.2026).
75. Справа «Мюррей проти Сполученого Королівства» (Murray v. the United Kingdom) : Рішення Європейського суду з прав людини від 28 жовтня 1994 р. (заява №14310/88) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57895> (дата звернення: 25.04.2026).
76. Рада Європи продовжує підтримку системи «Custody Records» Національної поліції України: новий підрозділ відкрито у Чернігові// Офіційний сайт Ради Європи. — 2024. — 25 лип. — URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/council-of-europe-advances-support-to->

national-police-s-custody-records-system-with-new-unit-in-chernihiv (дата
звернення: 26.04.2026).